

Communicatie

tijdschrift voor communicatiewetenschap en mediacultuur

B
MUN

18/12/1998

g 27 • nummer 4 • december 1998

(4)

8

omlcwq
ismua
nidcexmo
kdfgshca
tiemloba

Garant

Redactie

F. Thevissen, Sectie Communicatiewetenschappen, V.U. Brussel
H. Van Pelt, Departement Politieke en Sociale Wetenschappen, U. Antwerpen
L. Van Poecke, Departement Communicatiewetenschap, K.U. Leuven
P. Vyncke, Vakgroep Communicatiewetenschappen, U. Gent

Redactiesecretariaat

I. De Wachter

Redactieadres

Communicatie, Departement Communicatiewetenschap, K.U. Leuven,
E. Van Evenstraat 2A, B-3000 Leuven, tel 016/32.32.20-24, fax 016/32.33.12
E-mail: Ingrid.DeWachter@soc.kuleuven.ac.be

Verantwoordelijke uitgever:

L. Van Poecke, E. Van Evenstraat 2A, B-3000 Leuven

Uitgever

Garant Uitgevers, Tiensesteenweg 83, B-3010 Kessel-Lo (Leuven).

Abonnementenadministratie en advertentie-exploitatie: Garant Uitgevers

Abonnementsprijzen voor een jaargang (4 nummers):

- in België: **600 BEF** - betaling op rekening nr. 734-4291103-26 van Garant-Uitgevers.
- in Nederland: **Fl. 35,5** - betaling op rekening nr. 42.61.07.322 van ABN-AMRO-bank, Apeldoorn (giro nr. 837570) t.n.v. Garant-Uitgevers.
- Andere landen: 600 BEF + verzend- en wisselkosten - betaling na ontvangst van onze factuur.

Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij men een maand vóór het einde van de jaargang opzegt.

Advertenties:

Advertentietarieven worden op aanvraag toegezonden.

Communicatie verschijnt driemaandelijks, in maart, juni, september en december.
ISSN 0771-7342

© 1998 Garant Uitgevers NV

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand
en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze
hetzij elektronisch, mechanisch
door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming
van de uitgever.

communicatie

**TIJDSCHRIFT VOOR COMMUNICATIEWETENSCHAP
EN MEDIACULTUUR**

**Jaargang 27, nummer 4
december 1998**

INHOUD

Televisie in Portugal: een moeilijke overgang van fascisme naar liberalisme Tomas Coppens	2
De invloed van communicatiepatronen in het gezin op mediagebruik. Een onderzoek bij 10- en 11-jarigen Jan Van den Bulck en Bea Van den Bergh	27
Politieke schandaalberichtgeving: een communicatie-theoretische benadering Jo Snoeckx	46
Boekbesprekingen	63
Abstracts	64

Televisie in Portugal: een moeilijke overgang van fascisme naar liberalisme

Tomas Coppens

SAMENVATTING

Dit artikel beschrijft het unieke televisielandschap in Portugal. Televisie begon als een door de staat gecontroleerd instrument van de macht tijdens het fascistisch regime (1926-1974). Het proces van deregulering in de jaren negentig leidde tot een bijzonder concurrentiële omgeving, waarin publieke en private omroepen elkaar bestrijden om adverteerders en kijkers, vooral door middel van geïmporteerde programma's. De publieke omroep RTP heeft moeite met haar afhankelijkheid van de regering en haar rol als publieke dienst. De commerciële omroepen, vooral TVI, worden geconfronteerd met een beperkte reclamemarkt. En het regulerend orgaan heeft geen echte macht om tussen te komen. De toekomst van Portugese televisie is dan ook zeer onzeker.

Trefwoorden: televisie, Portugal, deregulering, commercialisering, concurrentie

Portugal is zonder twijfel een buitenbeentje binnen de Europese televisie-markt. Eerst zorgde 48 jaar fascisme voor een omroepsysteem dat gekenmerkt werd door censuur en een technische en programmatorische achterstand ten opzichte van de andere West-Europese landen. Sinds de Anjer-revolutie van 1974 is Portugal aan een indrukwekkend inhaalmanoeuvre bezig. De liberalisering van het televisielandschap in de jaren '90 leidde ertoe dat de publieke en private omroepen verwickeld raakten in een hevige concurrentiestrijd, waarbij een importproduct, de Braziliaanse telenovela, het belangrijkste wapen is. Verschraving van het aanbod en een onzekere financiële situatie van de omroepen, als gevolg van de te kleine reclamemarkt, kenmerken het huidige televisielandschap. Ook de centrale rol die de Katholieke Kerk heeft in het mediagebeuren, maakt de Portugese situatie uniek. Toch ontsnapt ook Portugal niet aan de toenemende invloed van de Europese Unie en de trends naar regionalisering en internationalisering.

■ HISTORISCH OVERZICHT

De evolutie van de omroep in Portugal onderscheidt zich op verschillende punten van de evolutie van de omroepen in andere West-Europese landen. Dat heeft uiteraard alles te maken met de algemene geschiedenis van het land. Ook die is immers allesbehalve 'West-Europees'. Vandaar dat een korte schets van de recente geschiedenis van het land hier niet misstaat.

De Eerste Republiek en de komst van de eerste radiostations (1910-1926)

Na een zeer turbulente periode werd Portugal op 5 oktober 1910 officieel een republiek. De nieuwe staatsvorm bracht echter geen stabiliteit in het land. Integendeel, Portugal kende in de jaren na de Republikeinse Revolutie zijn meest onstabiele periode. In de eerste 16 jaar van de Eerste Republiek volgden 45 regeringen elkaar op. Militaire coups waren schering en inslag. In 1917-1918 leefde Portugal enkele maanden onder de militaire dictator Sidónio Pais, maar de democratie herstelde zich steeds.

In dergelijk omstandigheden deed het medium radio zijn intrede in Portugal. In 1914 richtten een aantal radioamateurs *Radio Hertz* op in Lissabon. De eerste echte radio-omroep met regelmatige uitzendingen was echter *CTIAA*, dat in 1925 begon uit te zenden.

Het fascistische Portugal en de censuur (1926-1974)

De zoveelste militaire staatsgreep, op 28 mei 1926, bleek wel succesvol te zijn. Generaal Oscar Carmona riep zichzelf uit tot president en vestigde een militaire dictatuur. Om de benarde financiële toestand van het land te verbeteren, bood hij de post van Minister van Financiën in 1928 aan aan een economieprofessor: dr. António de Oliveira Salazar.

Salazar ontpopte zich tot de sterke man van de regering en installeerde in 1933 zijn *Estado Novo*, een fascistisch politiek programma dat de basis vormde voor een burgerdictatuur, waarbij de macht in handen lag van de eerste minister, een post die Salazar vanaf 1932 bekleedde. Om het leger aan de kant van Salazar te houden, bleef de functie van president, het officiële staatshoofd, in handen van het leger.

De belangrijkste principes van de *Estado Novo* waren de eenpartijstaat (União Nacional), het corporatisme, de invloed van paramilitaire organisaties en het sterke politieapparaat (de PIDE, Polícia Internacional e de Defesa

do Estado) dat als voornaamste taak had de politieke tegenstanders te onderdrukken. Eén van de peilers van het beleid was dan ook de censuurpolitiek. Zo moest de hele krant, inclusief advertenties en illustraties, worden voorgelegd aan het Algemeen Bureau voor de Censuur, die een zo goed als onbeperkte macht had om het opstarten van nieuwe kranten te verhinderen, de distributie, import en verkoop van buitenlandse kranten te blokkeren en uitgeverijen de mond te snoeren door hun werken in beslag te nemen. Een krant kon niet verschijnen zonder het opschrift 'Este número foi visado pela Comissão de Censura' (Nobre-Correia, 1997b:39).

Via die censuurpolitiek kon Salazar de media onder controle houden, ook al waren die hoofdzakelijk in private handen. Salazar creëerde een feitelijk duopolie. De media waren in handen van verschillende groepen en personen, maar stonden ofwel onder controle van de Staat, ofwel onder controle van de Kerk. De mediapolitiek van Salazar was niet zozeer gericht op propaganda, maar eerder op het onderdrukken van elk politiek of ideologisch debat, het blokkeren van buitenlandse invloeden en het in slaap wiegen van het verzet tegen het regime.

De private, experimentele radiostations uit de jaren '20 werden in 1930 onder controle van de Staat gebracht. In 1933 werd de *Emissora Nacional de Radiodifusão* (ENR) opgericht als de nationale staatszender. ENR beschikte over drie nationale en vijf regionale netten en bleef reclamevrij tot 1950. De populariteit van ENR was echter bijzonder laag. Private radio's bleven immers toegestaan en begonnen zich aan het einde van de jaren '30 en de jaren '40 te organiseren in ketens, waarvan *Emissores Associados de Lisboa*, *Emissores do Norte Reunidos* en *Rádio Renascença* de belangrijkste waren. Laatstgenoemde keten werd in 1936 opgericht door de Katholieke Kerk en groeide onder Salazar uit tot de radiomarktleader (Noam, 1991: 252). Er is dus nooit sprake geweest van een radiomonopolie in tegenstelling tot de meeste andere West-Europese landen. Maar deze private stations stonden wel onder zeer strikte controle van de Staat. Zo moesten zij de staatsjournaals uitzenden, wat de overheid een de facto monopolie gaf op de informatievoorziening (Nobre-Correia, 1997b:42).

Het medium televisie deed zijn intrede op het hoogtepunt van het Salazarisme. In 1957 begon de *Radiotelevisão Portuguesa* (RTP) met uitzenden. De RTP werd, los van de ENR, in 1955 opgericht als een private NV, waarvan het kapitaal verdeeld werd onder de Staat (60%), een aantal private radiostations (20%) en een twaalfstal banken (20%). De RTP kreeg een monopolie

en beschikte aanvankelijk over één kanaal. In 1968 wordt een tweede kanaal aan RTP toegewezen.

Televisie werd aanvankelijk niet gebruikt als een propaganda-instrument, zoals dat bij andere totalitaire regimes vaak wel het geval is. Televisie had in Portugal dus niet dezelfde functie als in andere, gelijkaardige regimes. Salazar stond vrij onverschillig tegenover het nieuwe medium (Cádima, 1996:37-38). Dit moet gezien worden binnen het specifieke karakter van het Portugese fascisme, dat op een aantal essentiële punten verschilt van andere fascistische regimes. Zo was de macht wel sterk geconcentreerd in één persoon (Salazar), maar die ene persoon was geen charismatische leider, maar eerder wat schuw, en de media werden dan ook niet gebruikt om een persooncultus rond Salazar te creëren. Daarnaast was van mobilisatie van de massa geen sprake in Portugal. Massabijeenkomsten, zoals in nazi-Duitsland, waren in Portugal zeer uitzonderlijk. Ten slotte had ook het Portugese fascisme een uitgesproken nationalistisch karakter, maar dat nationalisme leidde niet tot expansionisme maar eerder tot isolationisme. De media hoefden dus ook geen rol te spelen van mobilisator van het volk.

De onverschillige houding tegenover televisie verandert in het midden van de jaren zestig, wanneer in de Portugese kolonies verzet begint te rijzen tegen het moederland. Pas dan gaat Salazar het medium televisie gebruiken als instrument van de macht en verschijnt hij ook zelf op de buis.

Salazar kwam in 1968 letterlijk ten val. Hoewel hij herstelde van een daaropvolgende hersenoperatie, werd zijn plaats ingenomen door de medearchitect van de *Estado Novo* Marcello Caetano. Salazar stierf in 1970, niet wetende dat hij de macht al twee jaar niet meer in handen had.

Caetano zette de politiek van Salazar gewoon verder. De *PIDE* en de *União Nacional* veranderden van naam en in 1969 kwam (na strikt aan banden gelegde verkiezingen) een aantal vertegenwoordigers van democratische partijen in het parlement terecht. In 1971 werd de preventieve censuur officieel afgeschaft, maar vervangen door een systeem van 'voorafgaandelijke controle', wat in praktijk op hetzelfde neerkwam (Lecluyse, 1987:38). In tegenstelling tot zijn voorganger, had Caetano wel veel belangstelling voor het medium televisie. Vooral het journaal werd in de periode Caetano een belangrijk propaganda-instrument, waarop hijzelf en president Americo Tomás zowat dagelijks te zien waren (Cádima, 1996:53).

Op 25 april 1974 stortte het fascistische regime ineen. Vooral de uitzichtloze koloniale oorlogen die Portugal in Afrika voerde op een moment dat al bijna het hele continent onafhankelijk was, deed de stemming keren bij het leger. Generaal António de Spínola, ex-gouverneur-generaal van Guinee-Bissau, en Generaal Costa Gomes, stafchef van het leger, planden zeer zorgvuldig de revolutie die in 1974 door de MFA (Movimento das Forças Armadas, de Jonge Kapiteins) vreedzaam werd uitgevoerd en bekend werd als de *Anjerrevolutie*.

De omroepen speelden een niet onbelangrijke rol bij de Revolutie. Het waren de private radiostations die het sein gaven voor de Anjerrevolutie door een vooraf afgesproken lied¹ te draaien. De televisieomroep RTP was een van de eerste doelwitten van de revolutionairen en bracht in de eerste dagen van de Revolutie zeer geanimeerde discussies op het scherm (Noam, 1991:253).

Portugal na de Anjerrevolutie: chaos en nationalisering van de media (1974-1986)

De Anjerrevolutie bracht echter geen stabiliteit in Portugal. De periode na de Anjerrevolutie wordt vaak vergeleken met de beginjaren van de Eerste Republiek. Politieke instabiliteit en financiële chaos kenmerkten beide periodes, maar nu waren er bijkomende problemen: de crisis van de wereld-economie en de repatriëring van honderdduizenden landgenoten uit de kolonies, die kort na de Anjerrevolutie onafhankelijk werden.

Spínola werd de eerste president van de Tweede Republiek en liet zich omringen door politieke bannelingen als de communistische leider Álvaro Cunhal en de socialistische voorman Mário Soares. Spínola weigerde echter onafhankelijkheid te verlenen aan Angola en werd in 1974 nog afgezet en vervangen door Costa Gomes. In 1975 ondernam Spínola een poging tot een contrarevolutionaire staatsgreep, maar hij slaagde niet in zijn opzet en vluchtte naar Spanje.

De Anjerrevolutie werd vrij snel een linkse revolutie waarbij communisten en socialisten het voortouw namen. Nationalisaties en landhervormingen werden meteen doorgevoerd, maar toen Cunhal de pas verworven burgerlijke vrijheden aanviel, volgde een breuk tussen gematigd links en radicaal links. Op 25 november 1975 viel de revolutie plots stil, nadat een confrontatie tussen het leger en radicale extreem-linkse commando's twee doden eiste. Het was het enige militaire conflict van de Anjerrevolutie.

Het linkse karakter van de Anjerrevolutie was ook voelbaar in de betrekkingen van de nieuwe machthebbers met de media. De nationale omroepen RTP en ENR kwamen onder communistische controle en het katholieke *Rádio Renascença* werd maandenlang bezet door maoïsten die programma's uit de USSR doorzonden (Noam, 1991:253). Pas op het einde van 1975, na afloop van de Anjerrevolutie, werd een einde gemaakt aan de (extreem)-linkse heerschappij over de media. Toen werd de Anjerrevolutie definitief beslecht in het voordeel van de gematigde krachten en kwam een einde aan de strijd tussen de verschillende linkse fracties, die de media inschakelden in hun strijd om de macht.

Alle media, zowel gedrukte als audiovisuele, werden op dat ogenblik generationaliseerd, op één belangrijke uitzondering na: *Rádio Renascença*, dat in handen was van de machtige Katholieke Kerk. De tot dan private RTP werd een overheidsbedrijf en het staatsmonopolie m.b.t. televisie werd in 1976 in de nieuwe Grondwet ingeschreven. Pas in 1992 werd het grondwettelijk monopolie opgeheven. De generationaliseerde radiostations werden gefusioneerd met de ENR tot de *Rádiodifusão Portuguesa* (RDP), de openbare radio-omroep.

Op 29 november 1979 kreeg de RTP een nieuw statuut, dat de bestaande toestand bestendigde. De omroep kwam officieel onder controle van Parlement en Regering. In het statuut stonden ook bepalingen over pluralisme (o.a. toegang van politieke partijen en vakbond tot de ether), geweld en pornografie, reclame en taken van de RTP (vorming, informatie en promotie van nationale, culturele waarden). Wat ontbrak was de objectiviteit van de berichtgeving (Peyregne, 1990:2). Ter compensatie werd echter een *Conselho da Comunicação Social* opgericht die de onafhankelijkheid van de media moest waarborgen. Voor de pers werd een gelijkaardig orgaan in het leven geroepen. Beide gingen nadien op in de AACCS (cf. infra).

In 1976 werd de gematigde generaal Ramalho Eanes president en werd een Grondwet, gebaseerd op het socialistisch programma, aangenomen. Gedurende zijn ambtsperiode die tien jaar duurde, volgden de regeringen elkaar in snel tempo op. De socialisten onder leiding van Soares en de sociaal-democraten (centrum-rechts) onder leiding van Francisco de Sá Carneiro en Francisco Pinto Balsemão losten elkaar af. Doordat bijna alle media in handen waren van de Staat, had elke politieke machtswisseling meteen ook gevolgen voor het medialandschap. Vooral bij de RTP waren de gevolgen merkbaar. Continue wijzigingen aan de top van de omroep leidden tot chaos en grote financiële problemen.

Deregulering van de omroep (1986-)

In 1986 kreeg Portugal dan toch de stabiliteit die het al zo lang nodig had. Mário Soares werd de eerste burgerpresident sinds 1926 en het land trad toe tot de EG, wat een enorme impuls gaf aan de economie. De regering kwam in 1987 in handen van Aníbal Cavaco Silva, een sociaal-democraat die een zeer liberaal, Thatcheriaans beleid voerde. Deze twee politici bestuurden het land onafgebroken tot 1996.

Onder Cavaco Silva werd de nationalisering van de media teniet gedaan en werd de markt opengegooid voor het privaat initiatief. Alle genationaliseerde kranten werden verkocht en er groeide een consensus tussen de centrum-rechtse PSD en de centrum-linkse PS om de Grondwet te herzien en private omroepen toe te laten.

De druk om private AV-media toe te laten, ontstond in het midden van de jaren '80 en werd onder meer ingegeven door de algemene deregulerings-tendens in West-Europa. Belangrijk was echter ook de interne druk van enkele groepen, niet in het minst van de Katholieke Kerk,² die de media opnieuw in private handen wilden zien. Om de druk te verhogen werden, zowel voor radio als voor televisie, piratenzenders opgericht. Volgens schattingen zouden er in 1988 zo'n 600 vrije radio's actief zijn geweest in Portugal (Noam, 1991:254). In het noorden van Portugal waren in 1989 een vijftal private, lokale televisiezenders actief, die ondanks hun succes door de overheid werden opgedoekt (Peyregne, 1990:4). Een ander element was de toenemende populariteit van de Spaanse omroep TVE, vooral in de grensgebieden.³ In 1989 haalde deze omroep een marktaandeel van 12 procent (Peyregne, 1990:3).

■ KRACHTLIJNEN VAN HET PORTUGESE MEDIABELEID

In het begin van de jaren '90 werd een volledig nieuw juridisch kader geschapen dat het Portugese omroeplandschap zeer drastisch zou veranderen. Op de belangrijkste maatregelen wordt verder dieper ingegaan, maar we zetten hier al de krachtlijnen van het nieuwe beleid uiteen:

- De Grondwet werd gewijzigd zodat concurrentie mogelijk werd. Televisie bleef wel een publieke dienst, maar die dienst kon voortaan worden verleend door publieke én private omroepen.
- De wet van 30 juli 1988 en het decreet van 28 september 1988 bevatten regels voor private radio. In 1989 werden de eerste private radio's officieel erkend.

- Met de Televisiewet van 7 september 1990 en het uitvoeringsbesluit van 1992 werd het monopolie van de RTP de facto doorbroken. De wet omschrijft ook de opdracht voor alle Portugese omroepen en creëerde een kader voor kabel- en satelliettelevisie. In 1991 kwam er ook nog een apart decreet m.b.t. kabeltelevisie.
- Sinds 1 januari 1991 wordt er geen kijkgeld meer betaald, zodat de openbare omroep afhankelijk is van reclame-inkomsten en staatssubsidies.
- In 1991 werd de *Alta Autoridade da Comunicação Social* (AACS) opgericht, een orgaan dat vergelijkbaar is met de Franse Conseil Supérieur de l'Audiovisuel (CSA). Het unieke aan de AACS is echter dat zijn statuut grondwettelijk is vastgelegd.
- In 1992 kreeg de RTP een nieuw statuut, waardoor het een publieke NV werd. Een jaar later werd een beheersovereenkomst gesloten tussen de Staat en de openbare omroep. En in 1997 werd een nieuwe beheersovereenkomst gesloten.

Alta Autoridade da Comunicação Social (AACS)

De AACS is een controleorgaan dat in 1991 in het leven werd geroepen om de nieuwe mediasituatie, waarbij ruimte is voor publieke én private initiatieven, in goede banen te leiden. Het unieke karakter van de AACS is het feit dat zijn statuut en opdracht grondwettelijk (artikel 39) vastliggen. De *Alta Autoridade* kan dus niet zomaar opzij worden gezet.

Wat de functies en bevoegdheden betreft, wordt de AACS vaak vergeleken met de Franse CSA. En hoewel de bevoegdheidsterreinen inderdaad ongeveer gelijk liggen, is er een groot verschil wat de effectieve macht betreft. Ondanks het grondwettelijke statuut heeft de AACS slechts één juridisch bindende bevoegdheid, namelijk met betrekking tot het recht op antwoord. Voor de rest blijft de AACS voorlopig een veredeld adviesorgaan.

De AACS is een onafhankelijk, administratief orgaan bestaande uit 13 leden. De voorzitter is een magistraat, benoemd door de Hoge Raad voor de Magistratuur (*Conselho Superior da Magistratura*). Vijf leden worden aangeduid door het Parlement (volgens evenredige vertegenwoordiging), drie door de Regering en vier leden worden door de overigen gecoöpteerd. De gecoöpteerde leden moeten enige ervaring hebben in de wereld van de media of de cultuur. Ook bij de coöptatie van leden wordt gestreefd naar representativiteit. Er zijn een aantal onverenigbaarheden. Zo kan een lid van de AACS niet werken bij een omroep of persorgaan en mag hij of zij geen leidinggevend mandaat bekleden bij een politieke partij of een vakbond.

Naast de 13 leden beschikt de AACS ook nog over 17 personeelsleden en kan ze ad hoc beroep doen op externe experts (Robillard, 1995:180).

De AACS staat onder controle van de *Assembleia da República*, het Parlement dus, dat jaarlijks de begroting moet goedkeuren. De belangrijkste bevoegdheden staan ingeschreven in de Grondwet, maar nadien werden via gewone wetten de bevoegdheden van de AACS nog uitgebreid (CSA, 1996: 25).

De grondwettelijke bevoegdheden van de AACS zijn:

- De vrijheid van informatie garanderen.
- Het garanderen van de onafhankelijkheid van de media t.o.v. politieke en economische machten, alsook de expressie en confrontatie van verschillende ideeën.
- Recht op antwoord verzekeren.
- Advies geven bij het toekennen van licenties. De AACS draagt kandidaten voor de licenties voor, maar de uiteindelijke beslissing ligt bij de Ministerraad. De Ministerraad kan echter niet kiezen voor een kandidaat die niet door de AACS werd weerhouden. Bij de toekenning van de twee licenties voor private televisie in 1992 weerhield de AACS uiteindelijk drie kandidaten, waaruit de Ministerraad de twee uitverkorenen selecteerde.
- Advies geven bij de aanstelling van informatiedirecteurs bij de Staat en bij overheidsinstellingen.

De wettelijke bevoegdheden van de AACS zijn:

- Aanbevelingen doen inzake mediabeleid.
- Ontvangen en controleren van klachten. De AACS krijgt maandelijks tientallen klachten over het niet respecteren van waarheidsgetrouwe berichtgeving, recht op antwoord, toegang tot informatie, en dergelijke, maar kan ook optreden zonder voorafgaande klacht.
- Controleren van opiniepeilingen.

De sanctionerende bevoegdheden van de AACS zijn echter niet goed uitgewerkt, zodat de AACS een controleorgaan is zonder wapens. Enkel het recht op antwoord kan door de AACS juridisch afgedwongen worden.

Het belangrijkste orgaan inzake mediabeleid blijft dus de Ministerraad, die via de adjunct-minister (staatssecretaris) de voogdij uitoefent over de omroepen. De Ministers benoemen de vijf leden van de Raad van Bestuur van

RTP en hebben het laatste woord bij het toekennen en eventueel intrekken van een licentie (Robillard, 1995:178).

De doorbreking van het RTP-monopolie en het nieuwe wettelijk kader

Het huidige wettelijk kader voor de televisie vindt zijn oorsprong in de Televisiewet van 7 september 1990 en het uitvoeringsbesluit van februari 1992, waarmee het monopolie van de openbare omroep RTP werd doorbroken. De wet bepaalde dat Portugal over vier etherkanalen kon beschikken, waarvan twee, via de RTP, in publieke handen en twee in private handen. Eerder veranderde de Constitutionele Regering van Cavaco Silva al artikel 38 van de Grondwet zodat private omroepen mogelijk werden.

Er werden twee kanalen toegekend aan het private initiatief. Verschillende kandidaten dienden zich aan (Peyregne, 1990:5):

- *Sociedade Independente da Comunicação* (SIC): een groep onder leiding van ex-premier en uitgever Francisco Pinto Balsemão met een aanzienlijke participatie van de Braziliaanse mediareus Globo.
- *Televisão Independente* (TVI): een groep die onrechtstreeks in handen was van de Kerk. Aandeelhouders waren immers *Rádio Renascença*, de Katholieke Universiteit van Lissabon en een aantal katholieke nevenorganisaties.
- TV-1, een project van ex-RTP-directeur Proença de Carvalho en de mediagroep *Presselivre*.
- TV Nova met als voornaamste partners de uitgevers van de krant *O Público* en de Franse commerciële omroep TF1.
- TV Gest van de krantengroep PEI en de financiële holding Invesmedia.
- Canal 3 van Robert Maxwell en een reeks Portugese investeerders.
- TV Norte: een piratenzender uit Porto.
- Caminho: een initiatief van de Communistische Partij, ...

Uiteindelijk weerhield de AACS drie kandidaten: SIC, TVI en TV-1. De Regering kende een licentie toe aan SIC en TVI. Aan die licenties zijn drie soorten voorwaarden verbonden (Robillard, 1995:179):

- *procedurale voorwaarden*: de kandidatuur moet op tijd worden ingediend, de omroep moet in het hele land te ontvangen zijn, ...;
- *wettelijke voorwaarden*: een licentie kan enkel worden toegekend aan een NV, die het verzorgen van televisieprogramma's als enige doel heeft; er moet een startkapitaal zijn van minstens 2,5 miljard Esc. (500 miljoen BEF); maximum 25% van de aandelen van de NV mag in handen zijn van één en dezelfde aandeelhouder en maximum 15% mag in buitenlandse

handen zijn. Deze laatste bepaling wordt inmiddels door TVI overtreden. De Katholieke Kerk verloor een aantal jaren geleden immers haar greep op de omroep, waarvan 45% in buitenlandse handen viel (CSA, 1996:24);

- *programmatorische voorwaarden*: er is een minimum aantal zenduren per dag, er moeten bepaalde quota inzake Europese producties worden gerespecteerd (cf. infra),...

Alle omroepen zenden uit via de ether, aangezien de kabelpenetratie op dit ogenblik nog bijzonder laag ligt. Pas in 1991 kwam er een wettelijk kader voor kabeldistributie en werden de eerste pilootprojecten opgestart in Funchal (Madeira) en Évora door de kabelmaatschappij *TV Cabo*, dat (via Portugal Telecom) in handen is van de Staat, die op die manier een monopolie had inzake kabeldistributie. *TV Cabo* is inmiddels actief in negen regio's en heeft slechts in één regio concurrentie te dulden. In mei 1996 waren 100.000 gezinnen aangesloten op de kabel (Nobre-Correia, 1997a:193), tegen eind 1998 zouden dat er anderhalf miljoen moeten zijn. De satellietpenetratie ligt beduidend hoger,⁴ maar de enige Portugese omroep die via de satelliet uitzendt, is de wereldomroep *RTP Internacional*.

De deregulering in Portugal verliep volgens Traquina (1995:237) echter ongecontroleerd. De deregulering ging niet, zoals in bijvoorbeeld Frankrijk of Groot-Brittannië, gepaard met strengere regels inzake eigen producties of de import van buitenlandse programma's. Er zijn immers geen bepalingen inzake het uitzenden van Portugese films, noch over het aanbieden van een evenwichtige programmatie. Andere bepalingen zijn vaag en de controle laat bovendien te wensen over.

De opdracht van de Portugese omroepen

De opdrachten voor de Portugese omroepen verschillen weinig of niet van de opdracht van andere West-Europese omroepen. De Televisiewet van 1990 omschrijft duidelijk de opdracht voor alle Portugese televisiestations, zowel openbaar als privaat (Traquina, 1995:225-226):

- promotie en verdediging van de nationale, culturele waarden;
- bijdragen tot de vorming van een kritische geest en het stimuleren van creativiteit en vrijheid van expressie;
- bijdragen tot de ontspanning en de educatie van het volk.

Informatie, ontspanning, cultuur en educatie zijn dus de centrale taken van de omroepen. Volgens de nieuwe statuten van de RTP heeft de openbare omroep ook als taak de Portugese film- en audiovisuele industrie financieel

te ondersteunen. Deze bepaling is echter vrij vaag. Duidelijke quota, bijvoorbeeld inzake het uitzenden van Portugese films, zijn er niet. Daarnaast heeft de overheid echter een aantal zeer specifieke bepalingen ingevoerd, die vaak verder gaan dan in andere West-Europese landen. Zo zijn pornografische programma's verboden; mogen programma's niet aanzetten tot geweld, misdaad of schendingen van vrijheden en fundamentele mensenrechten; mogen programma's de vorming van minderjarigen niet negatief beïnvloeden en mogen programma's met gewelddadige of erotische scènes niet uitgezonden worden voor 22 uur (CSA, 1996:29). Ter vergelijking: laatstgenoemde bepaling bestaat ook in Groot-Brittannië, maar daar ligt de grens op 21 uur. De AACS moet erop toezien dat deze bepalingen worden nageleefd.

Ook het uitzenden van reclame is aan bepaalde voorwaarden gebonden. Reclame moet visueel en auditief duidelijk gescheiden worden van de andere programma's. Reclame mag maximum 15 procent van de gemiddelde dagelijkse zendtijd in beslag nemen en maximum 20 procent per uur. Programma's onderbreken mag, maar enkel bij 'natuurlijke pauzes' of bij films (één onderbreking per 45 minuten). Er moet minstens twintig minuten zijn tussen twee reclameblokken. Religieuze programma's mogen nooit worden onderbroken. Politieke programma's (inclusief nieuws) en kinderprogramma's mogen niet onderbroken worden, indien ze niet langer duren dan dertig minuten. Aangezien de hoofdjournaals doorgaans 40 tot 45 minuten duren, worden ze wel onderbroken, iets wat vrij uitzonderlijk is in West-Europa. Verder is er een verbod op het gebruik van subliminale technieken en mag er geen reclame worden gemaakt voor politieke organisaties, medicijnen die enkel op voorschrift te verkrijgen zijn, pornografisch materiaal en tabak. Reclame voor alcohol is enkel verboden tussen 7 uur en 21.30 uur. Verder zijn er nog bijkomende regels inzake reclame waarin kinderen voorkomen. Zo moet bijvoorbeeld het product iets met kinderen te maken hebben en mag het kind niet worden getoond in gevaarlijke omstandigheden. Voor de naleving van de reclameregels is de AACS niet bevoegd. Hier is het controleorgaan de Raad voor Reclame en het Instituut voor de Consument (*Instituto do Consumidor*), dat ook bevoegd is voor de regels inzake sponsoring (CSA, 1996:33-35).

Sponsoring is toegelaten in Portugal, maar uiteraard ook aan bepaalde voorwaarden verbonden. Zo mag sponsoring niet binnen een programma worden uitgezonden, mogen nieuws en politieke programma's niet worden gesponsord en mogen tabaksfabrikanten en farmaceutische bedrijven niet sponsoren (CSA, 1996:39-40).

■ STRUCTUUR VAN HET PORTUGESE TELEVISIELANDSCHAP

De drie televisieomroepen

RTP is een publieke NV (net zoals de nieuwe VRT in Vlaanderen), die een (hernieuwbare) vergunning van 15 jaar krijgt om uitzendingen te verzorgen. RTP sluit met de regering ook een beheersovereenkomst af. De eerste beheersovereenkomst werd gesloten in maart 1993. De centrale bepaling van die overeenkomst is dat de RTP een rol als publieke dienst krijgt en daarvoor beschikt over twee netten. In ruil kan de openbare omroep subsidies krijgen vanwege de Staat. RTP wordt geleid door een Raad van Bestuur, bestaande uit vijf leden, die allen worden benoemd door de Regering. De Raad stelt op haar beurt twee netmanagers aan en heeft ruime bevoegdheden inzake programmatie. Een tweede belangrijk orgaan binnen de RTP is de *Conselho de Opinião* (Opinieraad), dat 34 leden kent en representatief is samengesteld. De Opinieraad geeft advies inzake het algemeen programmabeleid, grote financiële investeringen, en dergelijke (Robillard, 1995:178). De Opinieraad was de enige echte vernieuwing in het organigram van de RTP, na de hervorming in 1992. Traquina (1995:227) noemt de nieuwe statuten van de RTP dan ook een 'cosmetic face-lift', die de greep van de politiek op de openbare omroep moet verdoezelen. Het klopt inderdaad dat de regerende partij, zowel via de organisatiestructuur als via de financiering, een grote druk kan uitoefenen op de openbare omroep. Sinds de PS opnieuw aan de macht is, klaagt de grootste oppositiepartij PSD er trouwens over dat ze onvoldoende aan bod komt op de RTP. In 1996 diende de PSD zelfs klacht in bij de AACS, die de oppositie gedeeltelijk gelijk gaf en de openbare omroep nog eens wees op haar plichten inzake objectieve berichtgeving.

SIC wordt geleid door ex-premier Francisco Pinto Balsemão, die via zijn holding Soincom (een dochter van Controjournal) 25% van de aandelen in handen heeft. De Braziliaanse mediagroep Globo heeft 15% en Lusomundo had 12%, maar verkocht die al in 1992 door aan twee Portugese banken. Vooral de participatie van Globo, één van de grootste producenten van telenovelas, is belangrijk voor SIC.

TVI is een private onderneming die aanvankelijk volledig werd gecontroleerd door organisaties die banden hadden met de Katholieke Kerk. CLT en het Spaanse Antena 3 hadden kleinere participaties. Door die dominantie van de Kerk kreeg TVI ook een eigen profiel mee. Zo is het aandeel reli-

gieuze programma's op TVI ongewoon hoog voor een commerciële omroep en streefde TVI ernaar 'niet-gewelddadige' programma's uit te zenden (CSA, 1996:15). Op die manier slaagde TVI er echter nooit in om bij het publiek en bij de adverteerders hoge marktaandelen te halen, waardoor de verliezen zich opstapelden. Na een reeks kapitaalsverhogingen en -verschuivingen verloor de Kerk controle over de omroep. In 1996 deden onder meer de Portugese en Franse mediagroepen Lusomundo en TDF hun intrede als aandeelhouders. De filosofie van TVI werd dan ook bijgestuurd, waardoor programma's als 'The X-files' en Bruce Lee-films tegenwoordig ook op de 'niet-gewelddadige' omroep te zien zijn. In 1997 deed de alliantie tussen de Portugese groep SOCI (eigenaar van onder andere *Rádio Comercial*) en de internationale mediagroep SBS zijn intrede in het kapitaal van TVI, waardoor de Kerk opnieuw aan invloed verloor.

De belangrijkste mediagroepen en de macht van de Katholieke Kerk

Net zoals in de meeste landen wordt ook het Portugese medialandschap beheerst door een aantal grote mediagroepen, waarvan de meeste belangen hebben in pers, radio én televisie. Naast een aantal private mediagroepen heeft uiteraard de Staat heel wat mediabelangen. Uitzonderlijk is echter de zeer sterke positie van de Katholieke Kerk, die zich via allerlei nevenorganisaties heeft ontpopt tot één van de grootste mediamoguls van Portugal.

De belangrijkste mediagroepen zijn (Nobre-Correia, 1997a:191):

- De Staat: is eigenaar van de nationale radio-omroep RDP en de nationale tv-omroep RTP. Bovendien heeft de Staat via een dochteronderneming van RTP ook een aantal televisiebladen in handen. Via *Portugal Telecom* heeft de Staat ook *TV Cabo Portugal* in handen, de kabelmaatschappij die slechts in één regio een concurrent heeft.
- De Rooms-Katholieke Kerk: bezit *Rádio Renascença*, de grootste concurrent van RDP, en had via allerlei verenigingen ook de commerciële televisie-omroep TVI in handen. In 1994 verloor de Kerk echter de controle over TVI. Verder bezit de Kerk talloze lokale radiostations en regionale dag- en weekbladen.
- Controjornal: is de groep van ex-premier Francisco Pinto Balsemão en de grootste aandeelhouder van de grootste commerciële televisieomroep SIC. Verder is de groep vooral actief in de printmedia met de krant *A Capital*, het weekblad *Expresso* en verschillende vakbladen.
- Lusomundo: heeft de dagbladen *Jornal de Notícias* en *Diário de Notícias* in zijn groep, alsook de radioketens TSF, *Rádio Radical* (het vroegere NRJ

Energia) en XFM. Lusomundo bezit ook de helft van de aandelen van *Bragatel*, de enige kabelmaatschappij die tot nu toe de concurrentie met *TV Cabo* aandurfde. In 1996 werd Lusomundo tevens aandeelhouder van TVI.

- Presselivre: is eigenaar van de radioketens *Rádio Comercial* en *Rádio Nostalgia* en van de krant *Correio da Manhã*.

De hoge graad van cross-ownership valt meteen op. Dit is overigens ook helemaal niet aan banden gelegd. Verder valt natuurlijk de sterke positie van de Kerk op. De Kerk verkreeg ten tijde van Salazar al een bevoorrechte mediapositie en staat nog zo sterk dat niemand er durft aan te raken. Zelfs de linkse revolutionairen niet. Zij nationaliseerden alle media, behalve *Rádio Renascença*, dat nochtans ten dienste had gestaan van het Salazarisme. De Kerk maakte in 1982 het voornemen bekend om met een eigen televisie-omroep te starten. Aanvankelijk werd het plan uitgedacht om RTP 2 te privatiseren en aan de Kerk toe te kennen, en daarnaast nog één publiek en één privaat kanaal te laten bestaan, omdat de reclamemarkt te klein werd geacht voor vier reclamewervende netten. De Kerk kreeg voor dit voorstel de steun van verschillende sociaal-democratische parlementsleden, die op dat moment de meerderheid vormden. De PSD stemde uiteindelijk, na een fikse interne ruzie, tegen dit voorstel. Cavaco Silva probeerde nog een compromis uit te werken en wou de Kerk een deel van de zendtijd van RTP 2 geven, maar de Kerk nam daar geen genoegen mee (Regourd, 1992:136-137).

Uiteindelijk werd gekozen voor twee publieke en twee private netten. Nog voor de uiteindelijke licenties echter werden toegekend, zou er een deal geweest zijn tussen de Kerk en de regerende PSD om de twee licenties toe te kennen aan de Kerk en aan ex-premier Pinto Balsemão van de PSD, waardoor andere kandidaten geen echte kans kregen (Noam, 1991:254).

Regionalisering versus internationalisering

In de Grondwet van 1976 worden twee autonome gebieden erkend: de Azoren en Madeira. Beide archipels, bestaande uit respectievelijk negen en twee eilanden in de Atlantische Oceaan, beschikken over ruime bevoegdheden. Enkel defensie, buitenlandse zaken en onderwijs zijn nog centrale bevoegdheden. Voor de andere materies zijn de autonome gebieden zelf verantwoordelijk. Ze beschikken daarvoor over een eigen regering en verkozen parlement.

De regionale centra van de publieke omroep voor deze twee gebieden beschikken dan ook over autonomie op het gebied van organisatie, financiering en programmatie. Buiten deze twee aparte regionale RTP-omroepen is

de enige regionalisering bij de nationale omroepen het RTP-productiecentrum in Porto (°1989), dat ongeveer twintig procent van de programma's op de openbare omroep produceert. Het gaat hier echter niet om regionale programma's, maar om nationale uitzendingen (Cádima, 1995:166).

RTP Madeira begon regelmatig uit te zenden in 1972. Aanvankelijk zond de omroep vier uren per dag uit tijdens de week en acht uren op zaterdag en zondag. Het regionale station bracht toen geen eigen programma's. Het nieuws van de nationale RTP werd met een dag vertraging uitgezonden, voorzien van commentaar door een lokale nieuwsanchor. De eerste eigen programma's kwamen er pas in 1976. In 1980 verwierf *RTP Madeira* de autonomie. Er werd zwaar geïnvesteerd in zendapparatuur (waardoor in 1984 al 96% van de inwoners *RTP Madeira* kon ontvangen), opleidingen, een nieuw productiecentrum en ENG-units. *RTP Madeira* werkt nu met een honderdtal personeelsleden en zendt 14 uren per dag uit tijdens de week en 15 uren per dag tijdens het weekend. In 1992 was ongeveer 10% van de programma's van eigen makelij (vooral nieuws), de rest bestond uit programma's die op het vasteland worden uitgezonden op RTP 1 en RTP 2 (Cádima, 1995:167).

RTP Açores zond voor het eerst uit in 1975: 2 uren per dag tijdens de week en 6 uren op zaterdag en zondag. Vanaf 1977 maakte *RTP Açores* ook eigen programma's. Met de komst van de autonomie in 1980, drong ook hier de professionalisering door. Een aantal documentaire- en fictiemakers gaven de Azoriaanse televisie groot aanzien door prijzen te winnen op binnen- en buitenlandse festivals. *RTP Açores* zendt nu 14 uren per dag uit tijdens de week en 15 uren per dag tijdens het weekend. Deze regionale omroep maakt minder eigen programma's (ca. 6% van de output) dan *RTP Madeira*. *RTP Açores* maakt ook het programma *Notícias dos Açores* dat wekelijks wordt uitgezonden door Portugeestalige omroepen in de Verenigde Staten en Canada, waar veel Azoriaanse emigranten verblijven (Cádima, 1995:168).

Wat regionalisering betreft, blijft het daarbij. Er is nochtans een wettelijk kader voor private, regionale televisie en er zijn al verschillende kandidaten geweest om een licentie te bekomen, maar elke poging draaide tot nu toe op niets uit. Wel wordt verwacht dat de regionalisering de komende jaren in de media zal doordringen. Zo eisen de regeringen in Madeira en op de Azoren een tweede publiek kanaal, zoals de wet dat trouwens voorschrijft (Cádima, 1995:170). Aan die eis werd in 1996 enigszins tegemoetgekomen door RTP 1 voortaan te laten uitzenden in de archipels naast het plaatselijke RTP-station. Daarnaast zijn er al sinds 1992 plannen om ook het vasteland te regio-

naliseren. Concreet zou continentaal Portugal opgesplitst worden in negen autonome regio's. De verwachting is dan ook dat de RTP evenveel regionale stations zal moeten oprichten. Eens de regionalisering van Portugal voltooid is, zouden ook private regionale televisiestations een kans krijgen.

Naast de tendens tot regionalisering is er ook die van de internationalisering. De Portugese taal en cultuur werd immers via kolonisatie verspreid over de hele wereld. Sinds 1996 zijn de Portugeestalige landen trouwens verenigd in de *Comunidade dos Países da Língua Portuguesa* (CPLP), een soort Portugees Gemenebest. De RTP heeft dan ook als taak de band tussen Portugal en de andere landen van het Gemenebest aan te halen. Het belangrijkste middel daartoe is de wereldomroep *RTP Internacional*. Deze omroep, afgekort tot RTPi, begon op 10 juni 1992 met uitzenden. De programmatie bestaat uit een selectie van programma's van RTP 1, RTP 2, RTP Madeira en RTP Açores. RTPi heeft een publiek van 30 miljoen kijkers. Voor de doorgifte van RTPi in de vroegere kolonies deed de omroep vaak een beroep op plaatselijke omroepen. Die samenwerking mondde in 1996 uit in het opstarten van een nieuw kanaal, *RTP África*, dat uitzendt in de PALOP-landen (*Países Africanos da Língua Oficial Portuguesa*) Angola, Mozambique, Guinee-Bissau, Cabo Verde en São Tomé e Príncipe. RTP África begon op 7 maart 1997 uit te zenden via RTPi en kreeg op 7 januari 1998 een eigen kanaal. Ten slotte heeft de RTP ook al een tijdje plannen om met een *RTP Brasil* te starten.

De interesse van de RTP voor het buitenland was overigens niet nieuw. De Portugese openbare omroep is de initiatiefnemer voor de bijeenkomsten van de Portugeestalige omroepen, die sinds 1988 regelmatig plaatsvinden, en hielp omroepen opstarten in Guinee-Bissau in 1989, en in Mozambique, São Tomé e Príncipe en de Kaapverdise eilanden in 1991. De RTP organiseert sinds 1990 trouwens ook cursussen rond televisieproductie voor aspirant-producenten in de PALOP-landen.

■ HET FINANCIERINGSPROBLEEM: VEEL NETTEN, WEINIG GELD

Sinds 1 januari 1991 bestaat geen kijkgeld meer, enkel nog luistergeld. De omroepen worden dus gefinancierd uit commerciële middelen (alle omroepen) en staatssubsidies (enkel voor de openbare omroep). Het systeem van staatssubsidies werd al meermaals door de grootste commerciële omroep SIC aangeklaagd, zelfs tot op het Europese niveau, omdat het tot concurren-

tiEVERVALSING zou leiden, maar SIC werd keer op keer in het ongelijk gesteld door nationale en Europese instanties.

Reclame vormt echter wel de hoofdbrok van de inkomsten van de openbare omroep RTP. In 1994 haalde RTP voor 22 miljard Esc. (4,5 miljard BEF) aan reclame-inkomsten binnen, tegenover 7,5 miljard Esc. aan staatssubsidies (CSA, 1996:17). Nu haalt de openbare omroep dus drie keer zoveel middelen uit reclame dan uit publieke inkomsten. In 1988 was dat slechts dubbel zoveel. Toen bedroegen de reclame-inkomsten immers 11 miljard Esc., leverde het kijkgeld 5 miljard op en gaf de overheid 1,5 miljard aan staatssubsidies (Cádima, 1995:165). In 1984 haalde de RTP ongeveer evenveel inkomsten uit kijkgeld (2,8 miljard) als uit reclame (2,6 miljard) (Peyregne, 1990:4). Ondanks de stijging van de reclame-inkomsten kampt de RTP, zoals vele West-Europese openbare omroepen, met financiële problemen, vooral als gevolg van hoge personeelskosten. RTP had in 1994 ongeveer 2.400 personeelsleden, waarvan een groot deel in vast dienstverband (CSA, 1996:17). Om tegemoet te komen aan de precaire financiële situatie van de RTP besliste de regering eind 1996, ter gelegenheid van de nieuwe beheersovereenkomst, om in de periode 1997-2000 100 miljard Esc. toe te kennen aan de openbare omroep. Het belangrijkste argument daarvoor is, naast de financiële zorgen van de RTP, het feit dat de Portugese overheid het minste geld besteedt aan de openbare omroep van alle landen van de Europese Unie. In ruil moet de RTP 800 personeelsleden afdanken.

De commerciële omroepen, SIC en TVI, zijn volledig aangewezen op inkomsten uit commerciële middelen, vooral reclame en sponsoring. In 1994 haalde SIC 14 miljard Esc. (ca. 3 miljard BEF) aan reclame-inkomsten binnen, een verdubbeling in vergelijking met 1993 (CSA, 1996:15). Maar de reclamemarkt in Portugal is beperkt en het aantal omroepen dat reclame uitzendt, is te groot. Vooral TVI is daar het slachtoffer van. Met een marktaandeel van nog geen vijftien procent, wat ver onder de verwachte 25 procent ligt, is het station pas leefbaar indien de Portugese reclamemarkt fors zou groeien. Een jaarlijkse groei van 2 à 3 procent volstaat voorlopig niet om van TVI een rendabel bedrijf te maken. De critici die voorspelden dat de Portugese reclamemarkt te klein zou zijn voor vier omroepen, lijken dus gelijk te krijgen.

■ PROGRAMMATIE: VEEL NETTEN, WEINIG VARIATIE

Portugezen behoren tot de zwaarste kijkers van Europa. De gemiddelde kijkduur ligt er op 250 minuten (meer dan 4 uren!) per dag (CSA, 1996:17).

Wie Portugal kent, zal echter niet verrast zijn door deze cijfers, wetende dat in zowat elk café en restaurant de televisie bijna continu aanstaat. Vóór de komst van private televisie in 1992 haalde het eerste net van RTP in 1990 een marktaandeel van ongeveer zeventig procent en RTP 2 van rond de dertig procent (Regourd, 1992:141). Na de komst van de commerciële omroepen vielen de beide openbare netten uiteraard ver terug. Aanvankelijk bleef de schade nog beperkt, maar sinds 1995 moet de openbare omroep in de strijd om de kijkcijfers SIC laten voorgaan. Sinds juni van dat jaar is het marktaandeel van SIC constant hoger dan dat van RTP 1 (IP, 1995:247) en veel hoger dan de 30 procent die Pinto Balsemão vooropstelde.

Tabel 1: Marktaandelen televisie (1994-1997)

	1994	1995	1996	1997
RTP 1	46,9%	38,5%	32,6%	33,0%
RTP 2	9,8%	6,4%	6,5%	5,6%
SIC	28,6%	41,3%	48,6%	49,3%
TVI	14,7%	13,8%	12,3%	12,0%

Bron: RTP-Sv. Estudos e Audiências

Profielen van de netten: verschraving van het aanbod

Volgens de beheersovereenkomst van 1993 is RTP 1 een generalistische zender, terwijl RTP 2 een meer cultureel profiel meekreeg. Zoals bij vele West-Europese openbare omroepen betekent dit dat RTP 1 de concurrentie aangaat met de commerciële omroepen door vooral populaire programma's uit te zenden, en dat RTP 2 een complementair net wordt, waar meer plaats is voor cultuur, educatie en uitzendingen voor doelgroepen.

De vrij commerciële programmatie van RTP 1, die onder meer blijkt uit het grote aanbod telenovelas, is voor een deel het gevolg van de aanhoudende klachten van concurrent SIC over de staatssubsidies die de openbare omroep ontvangt. Omdat RTP vreesde dat die staatssubsidies op termijn zouden wegvallen (cf. supra) - laat ons immers niet vergeten dat de voorzitter van de SIC een ex-premier van de PSD is - is de omroep op het eerste net steeds commerciëler gaan programmeren, om zo het belang van de subsidies in de inkomstenstructuur terug te schroeven.

SIC heeft, via gerechtelijke weg, ook een invloed gehad op de programmatie van RTP 2. SIC vond namelijk dat het tweede net zich niet voldoende hield aan de culturele opdracht die het in de beheersovereenkomst van 1993 had

meegekregen, en diende daarom klacht in tegen de openbare omroep. Voor het Hof van Beroep kreeg de commerciële omroep in april 1994 gedeeltelijk gelijk. Het Hof stelde dat RTP 2 zich aan de overeenkomst moet houden en dus culturele en educatieve programma's moet uitzenden, maar dat sluit niet uit dat ze daarnaast ook programma's mogen brengen voor een groter publiek (CSA, 1996:14). Enkel RTP 2 onderscheidt zich dus nog enigszins van de rest. Ook al omdat dit net verplicht is zendtijd te verlenen aan verschillende ideologische en religieuze stromingen. Artikel 40 van de Portugese Grondwet stelt immers dat politieke partijen, vakbonden en beroepsorganisaties toegang moeten krijgen tot de zendtijd van de publieke omroep.

Bij de start van SIC, op 6 oktober 1992, lag de nadruk inzake programmatie op informatie, series, ontspanning en film, en was er dus een vrij grote variatie. Vooral onder druk van de Braziliaanse aandeelhouder Globo is het aanbod echter steeds eenzijdiger geworden, met, zeker in prime-time, een grote dominantie van soaps en shows. In de concurrentiestrijd met de openbare omroep werd door SIC een nieuw wapen ingezet: de telenovela (cf. infra). Voor Globo kwam deze strategie bijzonder goed uit, aangezien deze mediagroep één van de belangrijkste leveranciers is van dergelijke series.

Ondertussen zijn er dus nauwelijks nog programmaverschillen tussen RTP 1, SIC en TVI. Zeker in prime time is dat het geval. Tegenprogramma's is trouwens het belangrijkste wapen van SIC, waar men het principe huldigt: 'jornal contra jornal, telenovela contra telenovela'.

Traquina (1995) analyseerde gedurende één week in 1993 de programmatie van de vier omroepen en kwam tot de conclusie dat RTP de meeste aandacht had voor ontspanning en SIC voor informatie. Bij de studie van Traquina zijn grote vraagtekens te plaatsen, vooral bij de representativiteit van deze ene week programmatie. Toch geeft hij hiermee enige indicatie dat de programmatie van de Portugese omroepen weinig variatie vertoont; bij elke omroep nemen de series het grootste aandeel in. De aandacht voor culturele programma's en kinderprogramma's is bedroevend laag. Ook Nobre-Correia (1997b:44) noemt de programmatie van de Portugese omroepen 'médiocre'. Prime time wordt beheerst door reality shows en Latijns-Amerikaanse telenovelas en in het nieuws is er een overdreven aandacht voor faits divers.

Het ontbreken van een eigen televisie-industrie en de import van telenovelas

Eén van de grote problemen waar de Portugese omroepen mee te maken hebben, is het ontbreken van eigen fictie (Nobre-Correia, 1997b:46). De meeste fictie op de Portugese omroepen is van Latijns-Amerikaanse (vooral Braziliaanse) en Noord-Amerikaanse oorsprong. De Portugese commerciële omroepen waren in hun beginstadium op dergelijke fictie aangewezen, omdat een degelijk uitgebouwde programma-industrie volstrekt afwezig was in Portugal. Het succes van de telenovelas deed het aandeel van deze geïmporteerde programma's echter nog toenemen, ook op de openbare omroep, zodat een eigen programma-industrie helemaal geen kans meer maakte. Zo lang de kijker de Amerikaanse import blijft lusten, zal de eigen programma-industrie niet meer uit deze negatieve spiraal komen. Portugese programma's vinden bovendien nauwelijks hun weg naar het buitenland, zelfs niet naar andere Portugeestalige landen, en coproducties zijn eveneens zeldzaam. Enkel met de Franse omroepen wordt sporadisch een coproductie opgestart.

Nochtans zijn er, naast de Europese Richtlijn Televisie zonder Grenzen, een aantal nationale quota opgelegd. Zo bepaalt de Televisiewet van 1990 dat 30% van de programma's van Portugese oorsprong moet zijn en 40% Portugeestalg moet zijn. Die quota worden niet echt gerespecteerd (CSA, 1996:19), al hebben de omroepen zich geëngageerd om dat in de toekomst wel te doen. Wel is er ondersteuning vanwege de omroepen voor de Portugese filmindustrie.⁵ De Europese quota stuiten echter op verzet van de omroepen en dan vooral op verzet van Pinto Balsemão. De SIC-voorzitter is een fervent tegenstander van de quota, omdat de Portugese cultuur veel meer aansluit bij de Braziliaanse dan bij pakweg de Zweedse of Finse cultuur (Contamine et al., 1997:148).

De telenovelas zijn het belangrijkste wapen geworden in de concurrentiestrijd tussen de verschillende omroepen. In 1996 waren 48 van de 50 meest bekeken programma's van dat jaar Braziliaanse telenovelas. Een studie van Meers (1997:63) naar de aanwezigheid van telenovelas op 48 publieke en 23 commerciële Europese omroepen toonde aan dat de Portugese omroepen de meeste telenovelas uitzenden. RTP en SIC zenden, volgens de studie waarin Italië echter ontbreekt, samen 34 procent van alle Latijns-Amerikaanse telenovelas in Europa uit. Een andere studie, over de import van buitenlandse fictie in 18 Europese omroepen, toont aan dat gemiddeld 2,9 procent van alle geïmporteerde fictie van Braziliaanse afkomst is. Bij RTP 1 ligt dit per-

centage echter op 18,4 procent en bij RTP 2 op 15,6 procent (Biltreyest, 1996:23).

Niet alleen de aanwezigheid, maar ook de impact van de telenovelas is bijzonder groot. Men spreekt al van een 'verbrazilianisering' van de Portugese cultuur. Typisch Braziliaanse woorden behoren voortaan tot het dagelijkse taalgebruik en een spellingsaanpassing, waardoor de Portugese spelling meer gelijkenissen zou vertonen met de Braziliaanse, werd op het nippertje vermeden.

■ CONCLUSIES

Twee belangrijke problemen kenmerken het huidige Portugese televisielandschap: de grote import van buitenlandse programma's en de onzekere financiële toestand van de omroepen.

Het eerste probleem werd eerder al empirisch aangetoond door een reeks onderzoekers (Biltreyest, 1996; Meers, 1997) en behoeft verder dus weinig commentaar. Het argument van de grootste commerciële omroep, SIC, tegen het opleggen van Europese quota is natuurlijk maar een excuus om toch maar zoveel mogelijk telenovelas uit te zenden, maar niettemin valabel. Cultureel gezien heeft Portugal ongetwijfeld meer gemeen met landen uit hetzelfde taalgebied, dan met andere landen uit de Europese Unie, zoals Finland of Oostenrijk, en met de Verenigde Staten. Europese quota zijn dan ook, louter cultureel gezien natuurlijk, onzin voor een land als Portugal. Het ontwikkelen van een eigen programma-industrie was bovendien lange tijd, begrijpelijkerwijs, geen prioriteit voor het democratische Portugal. Het Salazarismo steunde immers, in tegenstelling tot het Franco-regime in Spanje, op het afweren van elke buitenlandse investeringen zodat Portugal nu nog steeds nagenoeg geen enkele vorm van industrie kent. En ook het onderwijs werd sterk verwaarloosd tijdens het fascistische regime. Het wegwerken van de achterstand op deze terreinen was dan ook veel belangrijker.

Het tweede probleem ontstaat uit het feit dat de Portugese reclamemarkt te klein is voor vier omroepen die reclame uitzenden. Voor een land dat na bijna 50 jaar fascisme op financieel-economisch vlak nog steeds één van de zwakkere broertjes is van West-Europa, is vier televisienetten met reclame misschien een wat overbodige luxe. De druk van de Kerk en de centrumrechtse sociaal-democratische partij, die elk een eigen omroep wilden, is ongetwijfeld de belangrijkste reden waarom Portugal twee commerciële omroepen heeft, waarvan één, TVI, in een permanente staat van financiële

onzekerheid leeft. De beslissing van de PSD om het kijkgeld af te schaffen en zo de openbare omroep volledig afhankelijk te maken van reclame en van staatssubsidies, die jaarlijks ad hoc worden toegekend, is achteraf gezien niet de juiste geweest. Het creëerde namelijk een ongezonde afhankelijkheidsrelatie tussen RTP en de regering, terwijl overal in West-Europa de nauwe banden tussen openbare omroepen en politiek wat lossier worden.

Toch zijn er signalen die uitzicht geven op beterschap. In 1997 werd een nieuw beheerscontract gesloten tussen de nieuwe, socialistische regering en de openbare omroep. Het belangrijkste element van dit nieuwe contract is ongetwijfeld de vermindering van de reclamezendtijd op de openbare omroep en een versterking van de 'public service'-rol van de RTP. De RTP wordt immers belast met een aantal nieuwe verplichtingen, onder meer inzake het uitzenden van eigen fictie. Daarbij komt dat de regering de openbare omroep een behoorlijk omvangrijke financiële impuls geeft. Toch is de erfenis uit het verleden zwaar. Het kijkgeld terug invoeren is immers een daad die zowat gelijk staat aan politieke zelfmoord. De reclamezendtijd op RTP 1 wordt beperkt tot maximum 7,5 minuten per uur en RTP 2 wordt volledig reclamevrij. De maatregel om reclame te verminderen op de openbare omroep geeft de commerciële omroepen allicht wat meer ademruimte, maar vergroot natuurlijk wel de afhankelijkheid van de RTP ten opzichte van de regering. Het alternatief van de grootste oppositiepartij PSD is om de RTP te privatiseren. Nochtans heeft Portugal meer behoefte aan een echte openbare omroep met een dito opdracht dan aan een nieuwe commerciële omroep.

En ook in de problematiek rond de eigen programma-industrie zit er wat beweging. Dankzij aanmoedigingen van de overheid en toenemende interesse van buitenlandse investeerders, zoals Endemol, groeit langzaam een programma-industrie. Al blijft ook in de oplossing van dit probleem de financiële toestand van de omroepen een belangrijk obstakel. De enige uitweg is ook hier de commercialisering van het Portugese televisielandschap af te remmen door de openbare omroep een meer publieke rol te laten spelen en in feite te 'de-commercialiseren' en het aantal commerciële omroepen zeker niet op te drijven.

NOTEN

- 1 'Grândola, vila morena' van José Afonso was ten tijde van het fascistisch regime verboden en was dan ook een duidelijk signaal voor de Jonge Kapiteins om de Revolutie in gang te zetten.

- 2 De Katholieke Kerk maakte al in 1982 haar voornemen bekend om met televisie te starten, net als de toenmalige Eerste Minister en uitgever Francisco Pinto Balsemão. Beiden zouden later de licenties voor private televisie in de wacht slepen.
- 3 Dat is voor een groot deel te wijten aan het feit dat de grensgebieden lang hebben moeten wachten voor ze RTP konden ontvangen. Pas sinds 1990 kan elk Portugees huisgezin de openbare omroep ontvangen.
- 4 In 1996 waren er ongeveer 270.000 schotelantennes in Portugal (Nobre-Correia, 1997a:193).
- 5 Er bestaat, ten behoeve van de filmindustrie, een belasting van 4 procent op de reclame-inkomsten (CSA, 1996:30). En in 1996 sloten de RTP en het Ministerie van Cultuur een akkoord, waarbij de RTP zich ertoe verbond Portugese films te cofinancieren, terwijl het Ministerie van Cultuur de televisieproductie van fictie en documentaires zal ondersteunen.

LITERATUURLIJST

- Biltreyst, D. (1996) 'Europees Audiovisueel Beleid en de Bepaalde Interne Stroom van TV-Programma's. Een Internationale Diachronische Flow-Studie Rond Fictie', *Communicatie*, 25(2): 3-26.
- Cádima, F.R. & Braumann, P.J. (1991) 'Où va la télévision portugaise?', *Médias-pouvoirs*, 24: 24-30.
- Cádima, F.R. (1995) 'Portugal: Insularity: The Basis of Regional Television', pp. 161-75 in M. de Moragas Spá & C. Garitaonandia (eds.) *Decentralization in the Global Era. Television in the Regions, Nationalities and Small Countries of the European Union*. London: John Libbey.
- Cádima, F.R. (1996) *Salazar, Caetano e a Televisão Portuguesa*. Lisboa: Editorial Presença.
- Conseil Supérieur de l'Audiovisuel (1996) *Réglementation et Régulation Audiovisuelles au Portugal*. Paris: Les Etudes CSA.
- Contamine, C., Van Dusseldorp, M. & Deleville-McGuire, S. (1997) *8th European Television and Film Forum. Responsibility in the New Media Landscape*. Düsseldorf: The European Institute for the Media.
- European Audiovisual Observatory (1994) *Statistical Yearbook 1994-1995. Cinema, Television, Video and New Media in Europe*. Strasbourg: EAO.
- Ferreira, J.H. (1992) 'Portugal', pp. 183-91 in Euromedia Research Group, *The Media in Western Europe. The Euromedia Handbook*. London: Sage.
- Humphreys, P.J. (1996) *Mass Media and Media Policy in Western Europe*. Manchester: Manchester University Press.
- IP (1995) *Television 95. European Key Facts*. Neuilly-sur-Seine: IP.
- Lecluyse, A. (1987) *De Pers in Portugal Sedert de Anjerrevolutie (1974)*. Gent: Rijksuniversiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsscriptie.
- Lusa, Agência de informação (1996-1998) *As Notícias* (persberichten).
- Meers, P. (1997) 'Latijns-Amerikaanse Soapseries (telenovelas) in Europa', *Media-gids Audiovisueel*: 53-70.

- Noam, E. (1991) *Television in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Nobre-Correia, J.-M. (1997a) 'Portugal', pp. 182-93 in Euromedia Research Group, *The Media in Western Europe. The Euromedia Handbook*. London: Sage.
- Nobre-Correia, J.-M. (1997b) 'Les Médias Portugais de la Dictature à la Démocratie', *Médiaspouvoirs*, 1: 37-47.
- Paquete de Oliveira, J.-M. (1994) 'Portugal: Un Lent Cheminement Vers l'Europe', *Médiaspouvoirs*, 36: 132-7.
- Peyregne, V. (1990) 'La Télévision au Portugal: Une Réforme Indécise', *Dossiers de l'Audiovisuel*, 33: 2-5.
- Regourd, S. (1992) *La Télévision des Européens*. Paris: La Documentation Française.
- Robillard, S. (1995) *Television in Europe: Regulatory Bodies. Status, Functions and Powers in 35 European Countries*. London: John Libbey.
- RTP (1997) *1957-1997. Televisão para o Séc. XXI*. Lisboa: TVGUIA Editora.
- Rusher, M. (1996) 'Western Europe', pp. 27-46 in A. Wells (ed.) *World Broadcasting. A Comparative View*. Norwood, NJ: Ablex.
- Traquina, N. (1991) 'Portugal: The Second Revolution', *The Bulletin*, 8(3): 2-3.
- Traquina, N. (1995) 'Portuguese Television: The Politics of Savage Deregulation', *Media, Culture & Society*, 17(2): 223-38.

AUTEUR

Tomas Coppens is als assistent verbonden aan de Vakgroep Communicatiewetenschap van de U.Gent.

De invloed van communicatiepatronen in het gezin op mediagebruik

EEN ONDERZOEK BIJ 10- EN 11-JARIGEN¹

Jan Van den Bulck en Bea Van den Bergh

SAMENVATTING

Dit artikel bestudeert de manieren waarop ouders het mediagebruik van hun kinderen begeleiden. Drie patronen die uit voorgaand onderzoek werden afgeleid, bleken niet alleen televisiekijken te beïnvloeden (zoals onderzocht in eerdere studies). Ook het lezen van boeken en strips en het spelen met computerspelletjes werd door gelijkaardige begeleidingspatronen beïnvloed. Geslacht was een belangrijke variabele bij zowel ouders als kinderen. Vaders en moeders verschillen in hun begeleidingsgedrag en jongens en meisjes verschillen in hun reactie erop. Het gebruik van een medium leidt niet automatisch tot een daling in het gebruik van andere media of bezigheden, maar ouderlijke beperking van het gebruik van een medium kan wel leiden tot een toename van het gebruik van een ander medium. Deze studie vond alleen aanwijzingen voor een effect op de mediaconsumptie van meisjes, hoewel jongens vergelijkbare niveaus van begeleiding door de ouders rapporteerden. De studie werd uitgevoerd bij 519 tien- en elfjarige Vlaamse schoolkinderen.

Sleutelwoorden: mediagebruik, begeleiding door ouders, kinderen en media, communicatiepatronen in het gezin

■ COMMUNICATIE EN MEDIAGEBRUIK

Onderzoek over kinderen en media gaat heel vaak over 'ill effects', zoals de titel van een recent boek luidt (Barker & Petley, 1997). Klassiek zijn daarbij de, ook in publieke discussies vaak gehoorde, verwijten aan het medium televisie, dat allerlei andere 'cognitively more stimulating activities, such as book reading or homework' (Muijs, 1997:3) zou verdringen. Muijs (1997) en Neuman (1991) geven een overzicht van literatuur die de (meestal) negatieve effecten van televisie op onder meer het lezen van boeken, schoolresultaten en sociale activiteiten behandelt. Interessant zijn studies als die van Schramm, Lyle & Parker (1961) of Himmelweit, Oppenheim & Vance

(1958) die meenden aan te tonen dat televisiekijken leidde tot een daling van het bioscoopbezoek. Zulke studies tonen de relativiteit aan van veel alarmerende geluiden over media-aandacht, omdat slechts 30 jaar vroeger de Payne Fund Studies (zie Van den Bulck, 1996) uitgerekend bioscoopbezoek als onrustwekkend brandmerkten.

Muijs (1997) draait, in navolging van onder meer Roe (1983), de causale relatie om. In plaats van de invloed van televisie op, bijvoorbeeld, schoolresultaten te onderzoeken, gaat hij onder meer na wat de invloed van allerlei sociale, demografische en persoonlijke kenmerken (zoals schoolresultaten of zelfbeeld) op het mediagebruik van kinderen is. Media verschijnen in zulke benaderingen als een uiting van de identiteit van de ontvanger. Afhankelijk van de mate waarin de media belangrijk zijn voor de identiteit van het individu, zullen zij veel of weinig plaats innemen in zijn of haar leefwereld. Media zijn daarin dus niet langer 'vreemde objecten' die de wereld van het individu binnendringen om er de harmonie te verstoren en allerlei (negatieve) effecten te veroorzaken.

In zulke benaderingen staat het individu centraal. Webster en Wakshlag (1982) wijzen er echter op dat ook groepsprocessen een belangrijke verklaring bieden van het mediagebruik. In vele gevallen beslist een individu niet autonoom. Of men wel of niet televisiekijkt, wanneer men begint of stopt te kijken en waarnaar wordt gekeken, hangt bij niet-alleenstaanden bijvoorbeeld af van de aanwezigheid, de wensen en de relatieve machtspositie van andere leden van het gezin (of een andere leefgemeenschap) waartoe men behoort. Zo zou volgens Morley (1986:148) de vader in een traditioneel gezin doorgaans een grote invloed uitoefenen op het televisiekijken, wat gesymboliseerd wordt door het feit dat de afstandsbediening 'van hem' is (en dus bijvoorbeeld binnen zijn handbereik ligt). Bij afwezigheid van de vader zou het vaak de zoon zijn die deze rol overneemt. Het lijkt belangrijk mediagebruik niet alleen als een expressie van individuele behoeften en keuzes te beschouwen en rekening te houden met de invloed van andere gezinsleden.

De eerste studies over communicatie rond media stelden dat er tijdens het televisiekijken weinig interactie is in gezinnen (Lin & Atkin, 1989; zie: Himmelweit, Oppenheim, & Swift, 1958; Schramm, Lyle, & Parker, 1961). Nochtans beweren auteurs als Lull (1988, 1990) of Nikken (1989) juist dat er wél heel wat interactie en communicatie rond, tijdens en over de mediaconsumptie mogelijk is tussen gezinsleden. De tegenspraak tussen deze twee vaststellingen lijkt te worden veroorzaakt door het normatief kader dat zulke vormen van onderzoek snel dreigt te omringen. Lin & Atkin (1989) definiëren 'communicatie rond media' in gezinsverband impliciet als 'ouderlijke communicatie met het oog op het beperken van televisieconsumptie

door hun kinderen'. Dat blijkt uit hun selectie en secundaire analyse van ouder onderzoek, waarover ze zeggen dat

Other studies confirm that only a minority of parents engage in mediation (Barcus, 1969; Mohr, 1979; Haefner, Hunter, & Wartella, 1986). Actual viewing prohibitions are rarer still (Mohr, 1979) as much mediation takes the form of subtle cues or discussions (Brown & Line, 1976; McLeod, Fitzpatrick, Glynn, & Fallis, 1982). (Lin & Atkin, 1989:54)

De auteurs gaan er met andere woorden van uit dat ouders het mediagebruik van hun kinderen moeten beperken en dat 'interactie' of 'communicatie' rond de media pas als volwaardig kan worden beschouwd als het ze als doel hebben. Communicatie die niet tot beperking leidt, wordt hier als 'mislukte' communicatie beschouwd.

Andere auteurs benadrukken echter dat communicatie rond media en het gedrag van de ouders ten aanzien van de mediaconsumptie van hun kinderen volgens verschillende dimensies kan worden ingedeeld. Jarlbro (1988) maakt bijvoorbeeld, in navolging van Chaffee et al. (1971), een onderscheid tussen 'pluralistische' gezinnen en 'beschermende' gezinnen. In de laatste categorie gezinnen wordt veel nadruk gelegd op het beschermen van de kinderen en op het beperken van het mediagebruik. In de eerste categorie wordt opvoeding echter veel minder volgens zulke normen gedefinieerd. Wanneer ouders met hun kinderen praten over de media zonder dat dat tot een inperking van het mediagebruik leidt, hoeft dat met andere woorden niet noodzakelijk als een gebrek aan of als een mislukte poging tot beperking te worden gedefinieerd. Bybee, Robinson & Turow (1982) werkten zulk een benadering verder uit. Zij gaan ervan uit dat ouders op twee manieren kunnen omgaan met het mediagebruik van hun kinderen. Enerzijds kunnen zij eenzijdig pogen dat mediagebruik te reguleren door beperkingen op te leggen, anderzijds kunnen zij proberen het mediagebruik te begeleiden door daarover met hun kind open te praten. In de studie, die in Nederland gerepliceerd werd door Nikken en Van Lil (1990), wordt uiteindelijk een onderscheid gemaakt tussen drie vormen van begeleiding van het televisiekijken van kinderen (in dit artikel wordt gekozen voor de terminologie van Nikken & Van Lil, 1990:417). *Restrictieve begeleiding* houdt in dat controle wordt uitgeoefend op de tijd die kinderen aan televisiekijken besteden, en op de programma's die kinderen zien. *Niet gerichte begeleiding* houdt in dat de ouders met de kinderen meekijken en erover praten. *Evaluatieve begeleiding*, tenslotte, houdt in dat ouders uitleg geven bij de inhoud van programma's.

Communicatiepatronen in het gezin kunnen mee het mediagebruik bepalen. Deze variabelen zijn niet beperkt tot restrictieve communicatie. Uiteraard

zal het restrictief optreden van bijvoorbeeld de ouders het mediagebruik van hun kinderen mee reguleren, maar er zijn minstens hypothetisch andere patronen mogelijk. Kinderen die thuis weinig televisie mogen kijken, zouden bijvoorbeeld naschoolse activiteiten en buitenshuis spelen kunnen aangrijpen om elders meer televisie te kijken. Bovendien is het mogelijk dat andere manieren om met de media om te gaan een invloed hebben op het mediagebruik. Kinderen zouden meer televisie kunnen kijken omdat ze op die manier meer tijd met hun (eveneens televisiekijkende) ouders kunnen doorbrengen.

Communicatie wordt op die manier niet beperkt tot het louter instrumentele niveau van het al dan niet 'beperken' van het mediagebruik. Uit een studie van het CBGS over de 'Leefsituatie van kinderen' (Van den Bergh, 1997) blijkt dat kinderen communicatie in het gezin als een waarde op zich beschouwen waaraan ze grote waarde hechten. Communicatie heeft te maken met aspecten als tijd hebben voor elkaar, tijd hebben om stil te staan bij gebeurtenissen die zich voordoen, tijd om emoties te uiten en daar naderhand ook op terug te komen en er eventueel uitleg bij te geven. Communicatie omvat ook het elkaar ondersteunen en positief bekrachtigen: aspecten in relaties die niet zo maar totstandkomen. Kinderen die het gevoel hebben dat ouders voor hen voldoende tijd hebben, hebben een groter zelfwaardegevoel en voelen zich beter in hun vel dan kinderen die niet het gevoel hebben dat ouders voldoende tijd hebben voor hen (Van den Bergh, 1996). Kinderen die het gevoel hebben dat ouders hen positief bekrachtigen, voelen zich beter in hun gezin (Van den Bergh & Van Ranst, 1997) én tevens draagt ook dit gevoel positief bij tot hun gevoel van zelfwaardering, zoals gemeten met een gestandaardiseerde zelfbelevingsschaal (Van den Bergh & Van Ranst, ingediend).

■ MEDIA ALS CONCURRENT VAN ANDERE BEZIGHEDEN

De aan het begin van dit artikel vermelde opvatting dat een toename van het gebruik van één medium automatisch leidt tot een daling van het gebruik van een ander medium, wordt doorgaans de *media displacement hypothesis* genoemd (Lin, 1993). Mediaconsumptie wordt daarbij gezien als een homogeen aspect van de vrijetijdsbeleving. Vermits beschikbare vrije tijd niet oneindig kan toenemen, moet een stijging in één tijdsbesteding automatisch resulteren in een daling in de omvang van een andere vorm van vrijetijdsbesteding. Hoewel aan het einde van de jaren '50 onderzoek in de richting van zulk een conclusie wees (cf. de reeds vermelde Himmelweit, Oppenheim & Vance, 1958; Schramm, Lyle & Parker, 1961), stelt recenter onderzoek deze theorie in vraag. Verschillende vormen van media (en verschil-

lende vormen van gebruik ervan) kunnen appeleren aan andere behoeften. Consumptie van het ene medium vervangt daarom niet automatisch de gratificaties die ontvangers van een ander medium verwachten (cf. Murray, 1980; Adoni, 1995). Desalniettemin kan men de vraag stellen in welke mate het gebruik van één medium het gebruik van een ander medium kan beïnvloeden. Bovendien kunnen ook andere gevolgen van mediagebruik als een vorm van *displacement* worden beschouwd. Zoals Muijs (1997:3) aanhaalt, wordt vaak gesuggereerd dat de aantrekkingskracht van televisie er onder meer toe heeft geleid dat kinderen minder tijd spenderen aan huiswerk. Televisie 'verdringt' op die manier letterlijk de school. Dit zou dan het mechanisme verklaren achter de vermeende band tussen veel televisiekijken en slechtere prestaties op school.

■ HET BELANG VAN GESLACHT IN ONDERZOEK BIJ KINDEREN

Uit een voor Vlaanderen representatief, longitudinaal onderzoek over mediagebruik en alfabetisme bij 974 9- tot 14-jarigen komt als een belangrijk resultaat naar voor dat jongens en meisjes op een verschillende manier met media omgaan. Dit geslachtsverschil werd in de drie opeenvolgende golven van het onderzoek vastgesteld (Muijs, 1997; Muijs & Roe, 1997; Roe & Muijs, 1995, 1997; Roe, 1998) en sluit aan bij bevindingen in de onderzoeksliteratuur (o.a. Desmond, Hirsch, Singer & Singer, 1987, Von Feilitzen, 1989). Ook voor volwassenen geldt dat geslacht een belangrijke determinant is van mediagebruik, en bijvoorbeeld een invloed heeft op de programmavoorkeur en de kijkstijl bij tv-kijken (zie o.a. Lull, 1990; Van den Bulck, 1995, McQuail, 1997). In studies over media-effecten blijken vaak andere modellen te gelden voor vrouwen (meisjes) dan voor mannen (jongens) (zie: Roe, 1983; Rosengren & Windahl, 1989; Van den Bulck, 1996). Verder rekening houdend met de bevinding dat wat de algemene communicatie in het gezin betreft, kinderen hun ouders als twee individuen ervaren en verschillen onderkennen in de omgang met elk van hen (zie o.a. Van den Bergh, 1997), werd in dit artikel de relatie tussen media en communicatie in het gezin niet beperkt tot 'kinderen' en 'ouders' (zoals in Bybee, Robinson & Turow, 1982 en Nikken & Van Lil, 1990), maar werd apart nagegaan hoe de omgang van jongens en meisjes is met hun vader en hun moeder. Eén analyse maken over de communicatie van 'kinderen' met hun 'ouders' lijkt dus niet erg zinvol. In plaats daarvan moet met vier configuraties rekening worden gehouden (meisjes/vader; meisjes/ moeder; jongens/vader; jongens/ moeder).

■ ONDERZOEKSVRAGEN

Uit het voorgaande blijkt dat drie groepen variabelen een invloed kunnen hebben op het mediagebruik.

De eerste groep zijn de klassieke sociologische demografische variabelen zoals leeftijd, geslacht en opleidingsniveau. In het kader van mediaconsumptie-onderzoek kan men daar ook andere structurele factoren aan toevoegen. Zo kan men verwachten dat kinderen die een eigen televisietoestel op hun kamer hebben, meer zullen kijken. Zo ook is het bezit van een computer waarschijnlijk een belangrijke stimulans om allerlei computerspelletjes te spelen.

De tweede groep variabelen zijn het mediagebruik. Vooral de *media displacement hypothesis* hecht hieraan een grote verklarende waarde. Een hoge consumptie van één medium moet dan automatisch correleren met een lagere consumptie van andere media.

De derde groep variabelen zijn de communicatievariabelen. Boven werd reeds gesteld dat er drie communicatievormen zijn waarvan ouders zich kunnen bedienen in hun interactie over de media met hun kinderen. Ze kunnen restrictief, niet gericht of evaluatief zijn in hun vorm van communicatie met de kinderen.

In het onderzoek wordt bovendien uitgegaan van de beleving van de kinderen. Ze werden benaderd als ervaringsdeskundigen, als subject van onderzoek eerder dan als object van onderzoek. Niet alleen zijn kinderen in het gezin geen passieve recipiënten van zorg en opvoeding - ze geven immers zelf ook betekenis aan hun leefwereld en hebben recht op deze eigen betekenisverlening - maar bovendien beïnvloeden zij hun ouders op een actieve manier (Belsky, 1981; Lerner & Spanier, 1978). Deze beide aspecten, waaraan in onderzoek met betrekking tot kinderen en tot het gezin te weinig aandacht werd besteed (Alanen, 1992; du Bois-Reymond, 1995; Pollock, 1983), komen in dit onderzoek over media en communicatie in het gezin wel aan bod.

■ METHODE

De proefgroep

De proefgroep werd samengesteld op basis van de steekproef van het CBGS-onderzoek Leefsituatie Kinderen. Dit laatste is een representatief onderzoek naar de leefsituatie en de competentie van kinderen op lagereschoolleeftijd in Vlaanderen, waarin naast ouders en leerkrachten, ook de kinderen zelf uitvoerig en op een gestandaardiseerde manier bevraagd werden (Van den Bergh,

1977). Aan het onderzoek dat hier besproken wordt, namen 519 kinderen deel nl. 261 jongens en 258 meisjes. De meeste leerlingen zijn 10 of 11 jaar oud, 6% is 9 jaar oud en 7% is 12 of 13 jaar oud. De gemiddelde leeftijd ligt op 10 jaar en 6 maanden. De gegevens werden verzameld in 11 scholen: er werkten 15 klassen van het 5e (262 leerlingen) en 15 klassen van het 6e leerjaar (257 leerlingen) mee. Het aantal leerlingen per klas ligt tussen 11 en 25, met een gemiddelde van 17 leerlingen per klas. De scholen zijn verspreid over heel Vlaanderen en bevinden zich zowel in een meer verstedelijkte als in een plattelandsomgeving.

Uitvoering van het onderzoek

Vóór de uitvoering van het onderzoek werden de directies van alle scholen schriftelijk en telefonisch uitgenodigd voor deelneming aan het onderzoek, en kregen ook alle ouders schriftelijke informatie over het onderzoek. Alleen kinderen die van hun ouders toestemming hadden gekregen, namen deel aan het onderzoek. Om gegevens te verzamelen werd een kindgerichte vragenlijst samengesteld voor de leerlingen van het 5e en het 6e leerjaar en ook een vragenlijst voor de ouders. In alle vragenlijsten werd gebruikgemaakt van voor kinderen aangepaste, duidelijke en visueel attractieve vraag- en antwoordvormen. Twee wetenschappelijke assistenten van het Departement Communicatiewetenschap (K.U.Leuven) namen de vragenlijsten klassikaal af in oktober 1997. Het onderzoek nam ongeveer twee uren in beslag; in de meeste klassen is het goed verlopen. Op de dag van het onderzoek kregen de kinderen van wie ook de ouders bereid waren mee te werken, een 'Vragenlijst voor Ouders' mee naar huis. De ouders vulden deze thuis in en stuurden ze in een portvrije envelop terug.

Onderzoeksinstrumenten en -variabelen

Alle variabelen die in deze bijdrage aan bod komen, werden geoperationaliseerd aan de hand van schalen, behalve de variabelen 'mediagebruik' en 'werksituatie vader en moeder'. Alle schalen werden in één vragenlijst opgenomen, naast andere vragen (b.v. over mediagebruik, over de werksituatie van de ouders). We bespreken hierna kort alle variabelen (alsook de eventuele schalen waaruit ze werden afgeleid) die betrokken werden in de multi-pele regressies die werden uitgevoerd om onze onderzoeksvragen te beantwoorden. De vragen (uit de schalen) dienden door de kinderen beantwoord te worden aan de hand van een vierpuntenschaal waarbij: 1 = nooit; 2 = soms; 3 = dikwijls; 4 = heel dikwijls. Op elke schaal werd in eerste instantie een exploratieve factoranalyse uitgevoerd (volgens de hoofdasenmethode en met varimaxrotatie naar een orthogonale structuur van factoren met een eigenwaarde

groter dan 1 of van een vooraf bepaald aantal factoren). Gezien het groot aantal items dat de schalen telkens bevatte, werden voor moeder en vader afzonderlijke factoranalyses uitgevoerd. Per factoranalyse werden voor elke beko- men factor, factorscores berekend voor elk individu. Deze z-scores werden dan als variabelen in de verdere analyses betrokken; voor al deze variabelen geldt dus dat de gemiddelde score (gem.) = 0 en de standaarddeviatie (sd) = 1. De interne consistentie van de factoren werd bepaald aan de hand van Cron- bach alfa's. De meeste factoren bleken over een voldoende hoge interne con- sistentie te beschikken (meeste α 's lagen tussen 0,71 en 0,93; 4 α 's waren kleiner dan 0,70).

Geslacht kind: 1 variabele. Het geslacht van het kind zoals aangeduid door het kind en zoals aangeduid in de alfabetische klaslijsten.

Werksituatie moeder: 1 variabele. Deze variabele wordt aangemaakt op basis van het antwoord op de vraag 'moeder werkt, ja/nee'.

Werksituatie vader: 1 variabele. Deze variabele wordt aangemaakt op basis van het antwoord op de vraag 'vader werkt, ja/nee'.

Mediagebruik: 4 variabelen. De intensiteit van het mediagebruik werd nage- gaan aan de hand van een aantal concrete vragen waaruit vier variabelen werden samengesteld : 1) aantal uren tv-kijken per week (sommatie van minu- ten tv-kijken per dag), 2) aantal uren computer(spelletjes) per week (sommatie van het aantal minuten computer(spelletjes) per dag, 3) aantal boeken gelezen per week en 4) aantal strips gelezen per week .

Schaal Mediabegeleiding door moeder: 9 variabelen. We baseerden ons op een Amerikaanse schaal (Bybee, Robinson & Turow, 1982), die nadien ook in een Nederlands replicatieonderzoek (Nikken & Van Lil, 1990) werd gebruikt, om communicatie over media te meten. De oorspronkelijke schaal werd ont- wikkeld om na te gaan in welke mate ouders het tv-gebruik van hun kinderen begeleiden en erover communiceren. Wij pasten de schaal aan voor gebruik bij kinderen en voegden er twee schalen aan toe, nl. één voor communicatie over computer(spelletjes) en één voor communicatie over boeken. Bij factor- analyses werd voor elk van de drie schalen slechts min of meer dezelfde drie- factorenstructuur aangetroffen als in het onderzoek van Bybee et al. (1982) en van Nikken en Van Lil (1990); weglating van een aantal items per schaal resulteerde telkens in een duidelijkere factorstructuur. De factorscores werden berekend op basis van deze tweede factoranalyse. We duidden voor elk medium de drie eruit afgeleide variabelen met de oorspronkelijke benaming aan, nl. 1) restrictief begeleiden (controle uitoefenen op gebruik van tv, com- puter, boeken en strips; b.v. 'mijn mama verbiedt mij naar een bepaald tv- programma te kijken'), 2) evaluatieve begeleiding (uitleg geven over inhoud en betekenis van tv-programma's, computerspelletjes, boeken en strips; b.v.

'mijn mama zegt het mij wanneer iemand in een verhaal van een boek iets doet dat slecht is') en 3) niet-gerichte begeleiding (samen met kind tv-kijken, met de computer spelen of boeken en strips lezen; b.v. 'speelt je mama samen met jou een computerspelletje?'). Zie tabel 1.

Schaal Mediabegeleiding door vader: 9 variabelen. Analyse en variabelen zijn gelijkaardig aan analyse en variabelen Schaal Mediabegeleiding door moeder. Zie tabel 1.

Tabel 1: Resultaten van de exploratorische factoranalyse van de schalen over begeleiding van het mediagebruik door de ouders

Ouder	Moeder			Vader		
Media	TV	Computer	Boeken	TV	Computer	Boeken
Restrictief: 1	0,69	0,75	0,54	0,72	0,71	0,73
2	0,76	0,80	0,73	0,84	0,84	0,82
3	0,80	0,79	0,89	0,82	0,83	0,83
4	0,67	0,69	0,73	0,75	0,72	0,79
5	0,58	0,60	0,51	0,52	0,64	0,60
Eigenvalue	3,60	18,90	15,80	1,70	2,10	5,40
R ²	0,30	0,19	0,16	0,16	0,18	0,45
Cronbach's α	0,76	0,80	0,71	0,81	0,85	0,82
Evaluatief: 1	0,82	0,80	0,77	0,85	0,85	0,81
2	0,85	0,88	0,85	0,87	0,85	0,86
3	0,62	0,78	0,80	0,74	0,80	0,80
4	0,57	0,71	0,69	0,72	0,70	0,77
Eigenvalue	1,80	4,50	4,10	4,60	4,60	1,80
R ²	0,15	0,37	0,34	0,38	0,38	0,15
Cronbach's α	0,73	0,85	0,83	0,86	0,88	0,86
Niet-gericht: 1	0,72	0,87	0,86	0,76	0,83	0,85
2	0,70	0,80	0,82	0,71	0,76	0,81
3	0,69	0,86	0,75	0,68	0,86	0,79
Eigenvalue	1,10	1,20	1,30	1,10	1,40	1,20
R ²	0,09	0,10	0,11	0,09	0,11	0,10
Cronbach's α	0,55	0,84	0,79	0,64	0,84	0,81
Totale R ²	0,54	0,66	0,61	0,63	0,68	0,71

Niet georganiseerde sociale activiteiten buitenshuis: 1 variabele. Van de kinderen werd gevraagd voor elke dag van de week hun activiteiten op te geven. Het aantal niet georganiseerde sociale activiteiten (vooral vrienden- en familiebezoek) werd gesommeerd in deze variabele.

Georganiseerde sociale activiteiten buitenshuis: 1 variabele. Deze variabele kwam op dezelfde manier tot stand als bij de niet georganiseerde sociale activiteiten. Hiervoor werden activiteiten zoals sportbeoefening, dansles, muzikales etc. gesommeerd.

Statistische methode

Voor de analyses werd gebruikgemaakt van multiële regressie waarbij de variabelen geselecteerd werden met de 'stepwise'-optie. Via deze methode houdt de computer in het uiteindelijke model alleen de variabelen waarvan de beta's significant zijn.

Het groot aantal variabelen dat in het start-model werd opgenomen, stond een oplossing van de vergelijkingen niet in de weg. Toch bleek dat het aantal vrijheidsgraden soms sterk daalde omdat missing values telkens list-wise werden weggelaten. Het gevaar ontstond hierdoor dat verschillende analyses in feite voor een deel over verschillende respondenten gingen. Om dat probleem op te lossen werd gekozen voor het 'pair-wise' weglaten van missing values.

■ RESULTATEN²

TV-gebruik

De analyse voor jongens en de analyse voor meisjes tonen sterk verschillende resultaten. Jongens en meisjes kijken meer televisie als ze meer ongeorganiseerde sociale activiteiten buitenshuis, zoals vrienden- of familiebezoek, hebben. Dit betekent wellicht dat 10- tot 11-jarigen vriendenbezoek onder meer plezierig vinden omdat ze daar samen televisie kunnen kijken. (Een interessante vaststelling was overigens dat 50,7% van de kinderen rapporteerde nooit met vriendjes te spelen en nooit vriendjes of familie te bezoeken in de loop van de week). Jongens en meisjes kijken meer televisie als ze ook veel computerspelletjes spelen, hoewel het effect groter is voor jongens. Andere variabelen zijn verschillend. Jongens kijken minder televisie als hun ouders thuis een computer hebben en als ze veel boeken lezen. Meisjes kijken minder televisie als ze veel georganiseerde buitenschoolse activiteiten hebben. Meisjes met betere schoolresultaten kijken eveneens minder televisie.

Voor de jongens was geen enkele van de variabelen die het begeleidingsgedrag van de ouders beschrijven, significant. Voor de meisjes bleken twee variabelen significant. Moeders die het televisiekijken beperken en vaders die het boekenlezen evaluatief begeleiden, leiden er allebei toe dat meisjes minder televisiekijken.

Tabel 2: Predictoren van het mediagebruik, resultaten van de T-tests van de gemiddelden voor jongens en meisjes, resultaten van de stepwise multiële regressieanalyses voor jongens, gestandaardiseerde Beta's

Predictoren	Gemiddelde (SD)	TV	Computerspel (uren/week)	Boek	Strips
Structurele variabelen					
Leeftijd		0,15*			-0,16*
Ongeorganiseerde soc.activiteiten	1,30 (1,80)	0,19**		0,26***	
Georganiseerde activiteiten	4,60 (2,80)**				
Schoolpunten	77,70 (9,40)**				
Computer thuis	1,00 (1,10)	-0,19**	0,19*		
TV in kamer kind	0,28 (0,60)**		0,14**		
Mediagebruik					
TV (min/week)	923 (596)		0,47***		
Computer (min/week)	280 (369)	0,48***			
Aantal boeken	1,30 (1,40)***	-0,17**	0,22**		0,19**
Aantal strips	3,30 (2,20)*			0,16*	
Ouderlijke begeleiding					
<i>Moeder</i>					
TV restrictief	-0,04 (0,97)				
Boeken restrictief	-0,09 (1,00)				
Computer restrictief	0,08 (1,00)				
<i>Vader</i>					
Boeken restrictief	0,01 (0,97)				
Boeken evaluatief	0,06 (1,00)				
Computer restrictief	-0,05 (0,97)				
Computer evaluatief	0,08 (1,00)				
Computer niet gericht	0,03 (1,00)				
R ² adj.		0,29	0,26	0,10	0,05
DF		5/204	4/205	2/207	2/207
F		17,90***	19,60***	12,30***	6,90**

* p<0,05 ** p<0,001 *** p<0,0001

Tabel 3: Predictoren van het mediagebruik, resultaten van de T-tests van de gemiddelden voor jongens en meisjes, resultaten van de stepwise multiële regressieanalyses voor meisjes, gestandaardiseerde Beta's

Predictoren	Gemiddelde (SD)	TV	Computerspel (uren/week)	Boek	Strips
Structurele variabelen					
Leeftijd					
Ongeorganiseerde soc.activiteiten	1,20 (1,70)	0,21**		0,21*	
Georganiseerde activiteiten	3,90 (2,70)**	-0,15*			
Schoolpunten	80,20 (9,20)**	-0,17*			
Computer thuis	0,90 (1,10)				
TV in kamer kind	0,15 (0,37)**				
Mediagebruik					
TV (min/week)	886 (581)		0,26***		
Computer (min/week)	223 (340)	0,25***			
Aantal boeken	1,80 (1,50)***				0,24***
Aantal strips	3,00 (2,10)*			0,22*	
Ouderlijke begeleiding					
<i>Moeder</i>					
TV restrictief	0,04 (1,03)	-0,19**	0,20**		
Boeken restrictief	0,09 (0,99)				-0,25**
Computer restrictief	-0,09 (1,00)		-0,24**		0,35***
<i>Vader</i>					
Boeken restrictief	-0,01 (1,00)				0,19*
Boeken evaluatief	-0,06 (1,00)	-0,19*	0,30***		
Computer restrictief	0,05 (1,00)				-0,26**
Computer evaluatief	-0,08 (0,96)		-0,18*		
Computer niet gericht	-0,03 (1,00)			0,14*	
R ² adj.		0,21	0,15	0,23	0,14
DF		5/178	5/178	3/180	5/178
F		10,60***	7,30***	8,40***	7,10***

* p<0,05 ** p<0,001 *** p<0,0001

Computerspelletjes

De analyse van de jongens verklaarde 26 procent van de variantie van wekelijks computerspel. De analyse van de meisjes verklaarde 15 procent. Jongens die thuis een computer hebben en jongens die een tv-toestel in hun eigen kamer hebben, spelen meer computerspelletjes. Er is een groot positief verband tussen televisiekijken en computerspelletjes, hoewel dit verband veel groter is voor jongens (Beta = 0,50) dan voor meisjes (Beta = 0,25). Jongens die meer boeken lezen, spelen eveneens langer met computerspelletjes.

Opnieuw werd geen significant verband gevonden met ouderlijk begeleidingsgedrag voor jongens. Als moeders het tv-kijken beperken, spelen meisjes meer met computerspelletjes. Als de vader tv-kijken beperkt, spelen ze minder. Als de moeder spelen met de computer beperkt, spelen meisjes minder. Hetzelfde gebeurt als de vader evaluatief optreedt ten aanzien van computerspelletjes.

Boekenlezen

Bij de jongens verklaarde de analyse 10 procent van het boekenlezen, bij de meisjes was dat 23 procent. Jongens die meer georganiseerde buitenschoolse activiteiten hebben zoals sport of muziek, lezen meer boeken. Meisjes met ongeorganiseerde sociale activiteiten, zoals spelen bij vriendjes of bezoek van vriendjes of familie, lezen meer boeken. Zowel bij jongens als bij meisjes blijkt er een positief verband te bestaan tussen het lezen van boeken en het lezen van strips.

Opnieuw werd geen verband tussen ouderlijke begeleiding en het lezen van boeken door jongens gevonden. Bij meisjes leek niet gerichte begeleiding van het spelen met de computer door de vader samen te hangen met meer boekenlezen.

Strips

Jongens en meisjes die veel boeken lezen, lezen ook veel strips. Oudere jongens lezen minder dan jongere jongens. Opnieuw werd voor jongens geen significant verband met de ouders vastgesteld. Als moeders het lezen van boeken beperken, lezen meisjes ook minder strips. Als vaders echter het lezen van boeken beperken, lezen meisjes meer strips. Als moeders het spelen met computerspelletjes beperken, lezen meisjes meer strips. Als vaders het spelen met computers beperken, lezen ze minder.

■ DISCUSSIE

Deze studie vindt duidelijke verschillen tussen de percepties die kinderen hebben van het gedrag van hun vaders en moeders en tussen de percepties van jongens en meisjes. Het gedrag van vaders en moeders mag niet zomaar worden samengevat als het gedrag van 'de ouders'. Niet alleen reageren kinderen anders op vaders dan op moeders, in sommige gevallen, zoals het verband tussen de begeleiding van het mediagebruik en het lezen van strips, is het verband tussen het gedrag van dochter en moeder zelfs het tegenovergestelde van het verband tussen dochter en vader.

Ten tweede bleken verschillende vormen van begeleiden een verschillend effect te hebben. Interessant is de vaststelling dat het erop lijkt dat moeders vooral een invloed uitoefenen door het mediagebruik te beperken, terwijl de invloed van de vader zich uitte in de drie vooropgestelde vormen van begeleiding.

Ten derde zijn de conclusies met betrekking tot de *media displacement theory* niet eensluidend. Wanneer kinderen meer van één medium gaan gebruiken, leidt dit niet automatisch tot een afname van het gebruik van andere media. Zware computerspelletjesspelers blijken bijvoorbeeld ook zware televisiekijkers te zijn. Zo ook is er een positief verband tussen het lezen van boeken en het lezen van strips (in tegenstelling tot de populaire opvatting dat het lezen van strips ten koste van het lezen van boeken zou gaan).

De verbanden worden echter complex als ook het begeleidingsgedrag van de ouders mee in de analyse wordt betrokken. Er lijken drie soorten relaties tussen begeleiding en mediagebruik te bestaan. De eerste vorm is rechtlijnig. Bijvoorbeeld: als moeders het kijken naar tv beperken, kijken meisjes minder. De tweede soort relatie is een bijzondere vorm van *media displacement*. Beperking van het tv-kijken door de moeder leidt niet alleen tot minder televisiekijken, maar ook tot meer computerspel. Beperken van computerspel door de moeder leidt tot meer stripegebruik. De verklaring voor dit patroon kan wellicht worden gevonden in de *uses and gratifications theory*. Verschillende soorten media en verschillende vormen van mediagebruik appeleren aan verschillende gratificaties (cf. Murray, 1980; Adoni, 1995). Wie veel tv-kijkt, speelt ook graag veel met de computer. Beide media lijken een gelijkaardige gratificatie te bieden. Als de ouder tracht het gebruik van één van deze media te beperken, zonder de behoefte van het kind aan dit soort gratificatie te veranderen, zal het kind deze gratificatie elders zoeken. Dit suggereert dat *media displacement* wellicht alleen optreedt als veranderingen in het gebruik van een media niet het gevolg zijn van veranderende noden, maar van externe krachten (zoals begeleiding door de ouders).

De derde vorm van ouderlijke begeleiding is moeilijker te interpreteren. Als

vaders het gebruik van computerspelletjes beperken, daalt ook het lezen van strips. Als ze evaluatieve begeleiding van boekenlezen aanbieden, neemt ook het spelen met computers toe. Wellicht staan zulke relaties in verband met het algemene 'communicatieklimaat' in een gezin. In een gezin waarin de algemene communicatieve sfeer restrictief is, zal veel beperkt worden. In een gezin waar zelfs het spelen van computerspelletjes samen met de moeder wordt gedaan, zullen zulke positieve houdingen tegenover de media wellicht ook tot een frequenter gebruik van andere media leiden, wat frequenter lezen van strips zou verklaren.

Rest de vraag wat de relevantie en het belang van ouderlijke begeleiding van mediagebruik is vanuit het oogpunt van de opvoeding van kinderen. In een recent artikel over geslachtsverschillen in het gebruik van media oppert Roe (1998) een suggestie die wellicht ook voor dit vraagstuk interessant kan zijn. De hypothese zou bovendien verklaren hoe ouderlijke begeleiding het gedrag van kinderen kan modelleren, ook wanneer het om niet-restrictieve begeleiding gaat. Roe meent dat verschillen in het mediagebruik van jongens en meisjes grotendeels door verschillen in de socialisatie verklaard kunnen worden. De resultaten van onze studie suggereren dat er naast de klassieke traditionele rolsocialisatie bovendien een specifieke mediasocialisatie optreedt. Net zoals kinderen 'display rules' leren waarmee jongens en meisjes op een verschillende manier hun emoties leren uiten of verbergen (cf. Van Poecke & Van den Bulck, 1998), leren ze wellicht verschillende vormen van 'aanvaardbaar' mediagebruik. Zulk een socialisatie is waarschijnlijk het gevolg van verschillen in het beperken of stimuleren en in positieve of negatieve bekrachtiging van bepaalde vormen van gedrag.

Ontwikkelingspsychologen hebben er reeds lang geleden op gewezen dat socialisatie een bi-directioneel proces is. Met andere woorden: niet alleen socialiseren ouders hun kinderen, kinderen socialiseren ook hun ouders (Lerner & Spanier, 1978). Zo zullen het wellicht vaak de kinderen zijn die allerlei nieuwe vormen van media (zoals computerspelletjes) en het bijhorende gedrag van kinderen én ouders introduceren in het gezin.

Het is belangrijk op te merken dat ouders slechts één van vele invloeden op het mediagebruik van hun kinderen zijn. Vooral waar het jongens betreft, vond deze studie zelfs geen aanwijzingen van enige invloed van ouderlijke begeleiding op hun mediagebruik (hoewel jongens en meisjes ongeveer evenveel begeleiding rapporteren, zoals blijkt uit de T-testen in tabellen 2 en 3). Gunter en McAleer (1997) hebben er, in een andere context, eveneens op gewezen dat, alhoewel jongens en meisjes gelijkaardige begeleidingspatronen ondergaan, ze er verschillend op reageren. Dit verschillend patroon van reageren zou kunnen verklaren waarom er voor meisjes wel een effect van

ouderlijke begeleiding op mediagebruik werd vastgesteld, terwijl dit voor jongens niet het geval is (Desmond et al., 1987; Van Evra, 1998). Jongens lijken dus niet erg te worden beïnvloed door het ouderlijke begeleidingsgedrag als het over mediagebruik gaat, zelfs niet als ze nog maar 10 of 11 jaar oud zijn.

■ CONCLUSIE

Deze studie leidt tot vier conclusies.

Ten eerste, deze Vlaamse replicatie vond dezelfde drie patronen van begeleiding die eerst werden gepostuleerd door Bybee et al. (1982) en later werden gerepliceerd door Abelman en Pettey (1989) en Nikken en Van Lil (1990). Deze patronen leken sterk op de originelen, hoewel de vragenlijsten door 10- tot 11-jarigen werden ingevuld, terwijl de andere studies gebruikmaakten van de antwoorden van de ouders.

Ten tweede, gelijkaardige begeleidingsvormen werden gevonden voor het lezen van boeken en van strips en voor het spelen met computerspelletjes. De patronen helpen het mediagebruik van de kinderen zelfs verklaren, ook al werd alleen een verband gevonden voor meisjes.

Ten derde, deze ouderlijke begeleidingsvormen vertoonden sporen van *media displacement*. De verschillen in de resultaten kunnen wellicht verklaard worden door een beroep te doen op de *uses & gratifications theory*. Als ouders het gebruik van media door hun kinderen beperken of op een andere manier beïnvloeden zonder dat de noden van de kinderen veranderen, zullen deze kinderen wellicht hun toevlucht nemen tot andere media op zoek naar dezelfde gratificaties. Als er niet zulk een tussenkomst gebeurt, lijkt het erop dat het gebruik van één medium niet noodzakelijk tot een daling in het gebruik van andere media leidt.

Tot slot werden duidelijke verschillen gevonden tussen jongens en meisjes en tussen vaders en moeders. Dit suggereert dat toekomstige studies niet zonder meer over 'kinderen' en over 'ouders' zouden mogen spreken. In de praktijk betekent dit op zijn minst een verdubbeling en wellicht een verviervoudiging van het aantal modellen en het aantal verklarende variabelen. Hoe belangrijk zulke verbeteringen aan het onderzoeksdesign ook mogen zijn, ze maken onderzoek er niet gemakkelijker op.

NOTEN

- 1 Dit onderzoek werd mogelijk gemaakt door het CBGS, het Departement Communicatiewetenschap en het Departement Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. De auteurs danken Ann Dehouck en Veerle Van Rompaey, die verantwoordelijk waren voor de dataverzameling en -codering, en de scholen, kinderen en ouders, zonder hun medewerking zou het verzamelen van data niet mogelijk zijn geweest.
- 2 De resultaten voor jongens worden weergegeven in tabel 2, de resultaten voor meisjes in tabel 3.

LITERATUURLIJST

- Adoni, H. (1995) 'Literacy and Reading in a Multimedia Environment', *Journal of Communication*, 45(2): 152-174.
- Alanen, L. (1992) 'Modern Childhood? Exploring the "Child Question"', *Sociology Research Reports* 50. Jyväskylä: Institute for Educational Research.
- Barcus, F.E. (1969) 'Parental Influence on Children's Television Viewing', *Television Quarterly*, 4: 63-73.
- Barker, M. & Petley, J. (eds.) (1997) *Ill Effects: The Media/Violence Debate*. London: Routledge.
- Belsky, J. (1981) 'Early Human Experience: A Family Perspective', *Developmental Psychology*, 17: 3-23.
- Brown, J.R. & Linné, O. (1976) 'The Family as a Mediator of Television's Effects', pp. 184-198 in R. Brown (ed.) *Children and Television*. Beverly Hills: Sage.
- Bybee, C., Robinson, D. & Turow, J. (1982) 'Determinants of Parental Guidance of Children's Television Viewing for a Special Subgroup: Mass Media Scholars', *Journal of Broadcasting*, 26: 697-710.
- Chaffee, S.H., McLeod, J.M. & Atkin, C.K. (1971) 'Parental Influences on Adolescent Media Use', *American Behavioral Scientist*, 14: 23-340.
- Desmond, R.J., Hirsch, B., Singer, D.G. & Singer, J.L. (1987) 'Gender Differences, Mediation and Disciplinary Styles in Children's Responses to Television', *Sex Roles: A Journal of Research*, 35: 375-389.
- Du Bois-Reymond, M. (1995) *Het Moderne Gezin als Onderhandelingshuishouden*. Lezing Academische zitting in het kader van de Leerstoel Frans Van Mechelen, K.U.Leuven, 30 november.
- Haefner, M.J., Hunter, L.S. & Wartella, E. (1986) *Parents, Children and New Media. Expectations, Attitudes and Use*. Paper presented to the International Communication Association, Chicago.
- Himmelweit, H.T., Oppenheim, A.N. & Vance, P. (1958) *Television and the Child. An Empirical Study of the Effect of Television on the Young*. London: Oxford University Press.
- Jarlbrog, G. (1988) *Failj, massmedier och politik*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Lin, C.A. (1993) 'Exploring the Role of VCR Use in the Emerging Home Entertainment Culture', *Journalism Quarterly*, 70(4): 833-842.

- Lin, C.A. & Atkin, D.J. (1989) 'Parental Mediation and Rulemaking for Adolescent Use of Television and VCRs', *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 33(1): 53-67.
- Lull, J. (1988) *World Families Watch Television*. Newbury Park: Sage.
- Lull, J. (ed.) (1990) *Inside Family Viewing: Ethnographic Research on Television's Audiences*. London: Routledge.
- McLeod, J.M., Fitzpatrick, M.A., Glynn, C.J. & Fallis, S.F. (1982) 'Children's Use of Television and Other Media', pp. 272-286 in D. Pearl, L. Bouthillet & J. Lazar (eds.) *Television and Behavior: Ten Years of Scientific Progress and Implications for the Eighties*. Washington: US Government Printing Office.
- McQuail, D. (1997) *Audience Analysis*. Thousand Oaks: Sage.
- Morley, D. (1986) *Family Television. Cultural Power and Domestic Leisure*. London: Comedia.
- Mohr, P.J. (1979) 'Parental Guidance of Children's Viewing of Evening Television Programs', *Journal of Broadcasting*, 23: 213-228.
- Muijs, D. (1997) *Self, School and Media: A Longitudinal Study of Media Use, Self-Concept, School Achievement and Peer Relations Among Primary School Children*. Ph.D. Thesis. Leuven. Department of Communication Science.
- Muijs, D. & Roe, K. (1997) *Literacy in the Media Age. Results from the Third Wave of a Longitudinal Study of Children's Media Use and Educational Achievement*. Internal report n° 3. Department of Communication Research, Catholic University Louvain.
- Murray, J. P. (1980) *Television and Youth. 25 Years of Research and Controversy*. Boys Town: The Boys Town Centre for the Study of Youth Development.
- Nikken, P. (1989) *Mag de TV aan? Deel 1: Kinderen als Televisiekijkers. Deel 2: Effecten van Televisie. Deel 3: Televisie Thuis. Deel 4: Televisie en School*. Leuven/Amersfoort: Acco
- Nikken, P. & Van Lil, J.E. (1990) 'Determinanten van TV-Opvoeding: Een Replicatie-Onderzoek', *Pedagogische Studiën*, 67: 417-426.
- Neuman, S.B. (1991) *Literacy in the Television Age: The Myth of the TV Effect*. Norwood: Ablex.
- Pollock, L.A. (1983) *Forgotten Children. Parent-Child Relations from 1500 to 1900*. Cambridge University Press.
- Roe, K. & Muijs, D. (1995) *Literacy in the Media Age. Results from the First Wave of a Longitudinal Study of Children's Media Use and Educational Achievement*. Internal report n°1. Department of Communication Research, Catholic University Louvain.
- Roe, K. & Muijs, D. (1997) *Literacy in the Media Age. Results from the Second Wave of a Longitudinal Study of Children's Media Use and Educational Achievement*. Internal report n°2. Department of Communication Research, Catholic University Louvain.
- Roe, K. (1983) *Mass Media and Adolescent Schooling, Conflict or Coexistence*. Stockholm: Almquist and Wiksell International.
- Roe, K. (1998) 'Boys Will Be Boys and Girls Will Be Girls: Changes in Children's Media Use from 9 to 12 Years of Age', *Communications, The European Journal of Communication Research*, 23(1): 5-26.

- Rosengren, K.E. & Windahl, S. (1989) *Media Matter - TV Use in Childhood and Adolescence*. Norwood: Ablex.
- Schramm, W., Lyle, J. & Parker, E.B. (1961) *Television in the Lives of our Children*. Stanford: Stanford University Press.
- Van den Bergh, B. (1996) 'Kinderen in Gezin en Maatschappij', pp. 129-178 in R. Cliquet (ed.) *Gezinnen in de Verandering, Veranderende Gezinnen*. CBGS Monografie 1996/2. Brussel: Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie.
- Van den Bergh, B. (1997) *Kindertijd. Kinderen en Ouders over de Leefsituatie van Kinderen op Lagereschoolleeftijd in Vlaanderen*. Leuven; CBGS-Document 1997/1. Leuven: Garant.
- Van den Bergh, B. & Van Ranst, N. (1997) 'Welzijn van het Kind in het Gezin. LISREL-Analyse van Objectieve en Subjectieve Factoren uit de Directe Gezinsomgeving', *Bevolking en Gezin*, 1997(1): 43-74.
- Van den Bergh & Van Ranst, N. (ingediend) 'Factors in the Direct Family Environment that Affect Perceived Competence in Pre-Adolescents: LISREL-Analysis of an Interactional Framework'.
- Van den Bulck, J. (1995) 'The Selective Viewer, Defining (Flemish) Viewer Types', *European Journal of Communication*, 10(2): 147-177.
- Van den Bulck, J. (1996) *Kijkbuis kennis. De Rol van Televisie in de Sociale en Cognitieve Constructie van de Realiteit*. Leuven: Acco.
- Van Poecke, L. & Van den Bulck, J. (1998) 'Gender Differences in the Nonverbal Expression of Negative Arousal', *Communications: The European Journal of Communication Research*, 23(1): 43-60.
- Webster, J.G. & Wekshlag, J.J. (1982) 'The Impact of Group Viewing on Patterns of Television Programme Choice', *Journal of Broadcasting*, 26(1): 445-455.

AUTEURS

Jan Van den Bulck is als deeltijds docent en als post-doctoraal onderzoeker van het FWO verbonden aan het Departement Communicatiewetenschap van de K.U.Leuven.

Bea Van den Bergh is wetenschappelijk attaché bij het Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie.

Politieke schandaalberichtgeving: een communicatie-theoretische benadering

Jo Snoeckx

SAMENVATTING

Dit artikel vormt een pleidooi voor meer aandacht in de communicatiewetenschap voor de werking en de rol van politieke schandalen, zowel in theoretische als in empirische zin. Vertrekkende van de klassieke theorievorming omtrent nieuwselectieprocessen wordt het politiek schandaal ontleed en gedefinieerd.

We stellen vast dat het politiek schandaal een enorm publiek spanningsveld creëert, dat – mede dor de hoge nieuwswaardigheid – een grote verantwoordelijkheid legt bij de media. Zo plaatst de analyse van de historische Watergate-case duidelijke vraagtekens bij de rol van de media in politieke schandalen en benadrukt het cruciale belang van de verhouding bron-communicator als ontstaansvoorwaarde van een politiek schandaal.

Vanuit deze analyse vormt dit artikel eveneens een aanzet voor meer concreet toegepast onderzoek in het veld van politieke schandaalberichtgeving en wijst het terzake verschillende pistes aan.

Sleutelwoorden: politiek schandaal, nieuwselectieproces, bronnen, waakhondfunctie van de media, Watergate

Dit artikel vormt een gedeeltelijke neerslag van hetgeen in de communicatiewetenschappelijke literatuur reeds geschreven is over politieke schandalen en de berichtgeving hieromtrent. Als communicatietheoretische bijdrage vormt dit artikel een pleidooi voor meer aandacht in de communicatiewetenschap voor de werking en de rol van politieke schandalen, zowel in theoretische als in empirische zin. Dit lijkt ons de enige manier om aan het actuele vrij eenzijdige en verhitte debat over politieke schandaalberichtgeving een betere grond te geven. In dit debat blijkt immers enige wetenschappelijke omschrijving van politieke schandalen en de rol die de media hierin spelen, veelal te ontbreken.

Het uitgangspunt is het politiek schandaal te ontleden en zijn werking te analyseren aan de hand van de klassieke theorievorming omtrent nieuws-

selectieprocessen. Hierbij worden tevens de cruciale rol van nieuwswaarden en -bronnen aangekaart en plaatsen we het politiek schandaal naast het concept van de maatschappelijke functie van de media. Met betrekking tot het communicatieproces is deze analyse dus sterk zender-georiënteerd.

De centrale stelling in dit artikel is dat het politiek schandaal zich aandient als een heel nieuwswaardig mediafenomeen, dat echter - gezien zijn enorme publieke kracht - een vrij grote verantwoordelijkheid legt bij de media. Het basisargument hiervoor vinden we terug in de analyse van de historische case van Watergate. Deze analyse plaatst vraagtekens bij de rol van de media in politieke schandalen en benadrukt het cruciale belang van de verhouding bron-communicator als ontstaansvoorwaarde van een politiek schandaal.

Vanuit deze stelling tracht dit artikel eveneens een aanzet te vormen voor meer concreet toegepast onderzoek in het veld van politieke schandaalberichten en wijst het terzake verschillende pistes aan.

■ HET SCHANDAAL

Het is verre van eenvoudig een klare lijn te trekken doorheen de literatuur die in aanmerking komt als bron voor een werkombschrijving van het begrip 'schandaal'. Verschillende auteurs (Nordin, 1979; Tumber, 1993; Stephens, 1989; Stevens, 1991) halen het begrip 'schandaal' aan, echter enkel ter verduidelijking van een ander belangrijk begrip: 'sensatie'. Eén benadering (Mott, 1962) kenmerkt dit laatste begrip als 'the detailed newspaper treatment of crimes, disasters, sex scandals and monstrosities' (gecit. in Nordin, 1979:297). Hierbij benadert men het schandaal als een concreet nieuws-onderwerp, waarbij steevast zijn goed verkopend en prikkelend karakter wordt aangehaald (Tumber, 1993:358). Het is duidelijk dat we met deze karakterisering inhoudelijk niet erg ver komen. Het lijkt ons vruchtbaarder 'het schandaal' los te koppelen van 'sensatie' door dit laatste begrip, in navolging van Glynn en Tims (1982), louter op basis van een 'style distinction' (Tannenbaum & Lynch, 1960:384) te omlijnen. Hierbij wordt uitgegaan van de stelling dat vooral de behandeling van een nieuws-onderwerp bepalend is voor het sensatiegehalte.

Deze benadering sluit aan bij de visie van Molotch en Lester (1974:101-112), die eveneens elke conceptuele verwarring omtrent 'het schandaal' willen vermijden. Zij vatten het begrip in een classificatieschema, uitgaande van de nieuwsbehoefte van de belangrijkste actoren in het nieuwsproces: de promotor en de news assembler. Promoting heeft tot doel een bepaalde

'gebeurtenis' te laten uitgroeien tot een 'nieuwsgebeuren'. Vanuit een bepaalde nieuwsstrategie kan de verantwoordelijke voor een bepaald 'gebeuren' - de effector, bijvoorbeeld een politicus - een assembler aanzetten dit gebeuren tot een nieuwsfeit uit te vergroten. Een promoter kan ook de activiteiten van iemand anders promoten, inbegrepen diegene wiens nieuwsstrategie hij niet deelt. In dit geval treedt hij op als informer en krijgt hij de kans om via de media bepaalde zaken bloot te leggen. Op het punt waar de behoeften van de promoter en de news assembler samenlopen, wordt een event gegenereerd. Naargelang de effector het gebeuren, waarop het nieuwsfeit boogt, intentioneel laat plaatsvinden en naargelang het gebeuren door de effector zelf of een informer wordt gepromoot, plaatsen Molotch en Lester (1974:111) het nieuwsfeit in één van hun vier nieuws categorieën.

Het schandaal kenmerkt zich op die basis als een news event waarvan het onderliggend gebeuren doelbewust en intentioneel plaatsvindt, maar niet door haar effector - wel door een informer - tot nieuwsfeit wordt uitvergroot. Hieruit leidt men af dat de natuur van het onderliggende gebeuren dusdanig is dat de effector er liever geen publiek event van maakt.

Molotch en Lester (1974:110) stellen dat het schandaal 'normally reveals hidden features of individual lives or institutional processes': het geeft ons dus een ongewoon inzicht in het privéleven of de bezigheden van bepaalde (vooraanstaande) personen. Daarnaast veronderstellen velen dat al die zaken die de effector liever verborgen houdt, onwettelijk zijn of als 'a moral stumbling' (Ross, 1988:18) de betrokkene in diskrediet brengen.

Bij de aanvang van deze paragraaf gaven we aan op welke manier in de literatuur het schandaalgegeven verweven is met het sensatiebegrip. Het schandaal heeft, gegeven de veelvuldige associatie met sensatie, een vrij negatieve connotatie. Stevens stelt:

We are fascinated but simultaneously appalled at our own fascination. Wishing we were more high-minded, we denounce those who convey scandalous information. (Stevens, 1991:4)

Ofschoon vele schandalen zich baseren op gebeurtenissen die sensatie kunnen veroorzaken of op een veeleer sensationele manier kunnen worden gebracht - we denken hierbij hoofdzakelijk aan (politieke) corruptie, overspel en misdaad - moet men oppassen met veralgemeningen. Niet noodzakelijk elk schandaal is sensationeel, zij het in de journalistieke stijl waarin het wordt gebracht, zij het in het effect dat het veroorzaakt: sensatie heeft gradaties, los van de nieuwsvorm waarin het onderwerp wordt gegoten.

■ HET POLITIEK SCHANDAAL

Met dit belangrijk onderscheid en de analyse van Molotch en Lester in het achterhoofd kunnen we het begrip 'politiek schandaal' definiëren als:

Een gemedieerd gebeuren waarbij mogelijk verborgen gehouden onwettelijke, amorele of dysfunctionele aspecten van het privéleven van een leidinggevend politiek figuur of van institutionele processen en praktijken, waarin de politicus mogelijk actief en doelbewust betrokken is, door derden worden onthuld. Hierbij wordt de politicus doorgaans in opspraak gebracht.

Deze definitie geeft aan dat er - inhoudelijk gezien - breed genomen twee soorten politieke schandalen bestaan. Aan de ene pool hebben we het schandaal dat meer op specifieke aspecten uit het privé(seks)leven van een politicus is gericht, aan de andere pool bevindt zich het schandaal dat de aandacht vooral op structurele politieke disfuncties vestigt.

Heel veralgemenend kunnen we stellen dat het ene type politieke schandalen vooral in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten floreert, terwijl het andere type tegenwoordig in landen als Italië en België in opmars is. Toch is het zo dat bijna elk politiek schandaal een mengvorm is van deze twee soorten.

Het is ook niet onbelangrijk stil te staan bij de ontstaansvoorwaarden van een politiek schandaal. Molotch en Lester zeggen hieromtrent het volgende:

A scandal requires the willing cooperation of at least one party having power and legitimacy which derive either from first hand experience (...) or position in the social structure. The more both circumstances are fulfilled, the greater the capacity to generate a scandal. (Molotch & Lester, 1974:110)

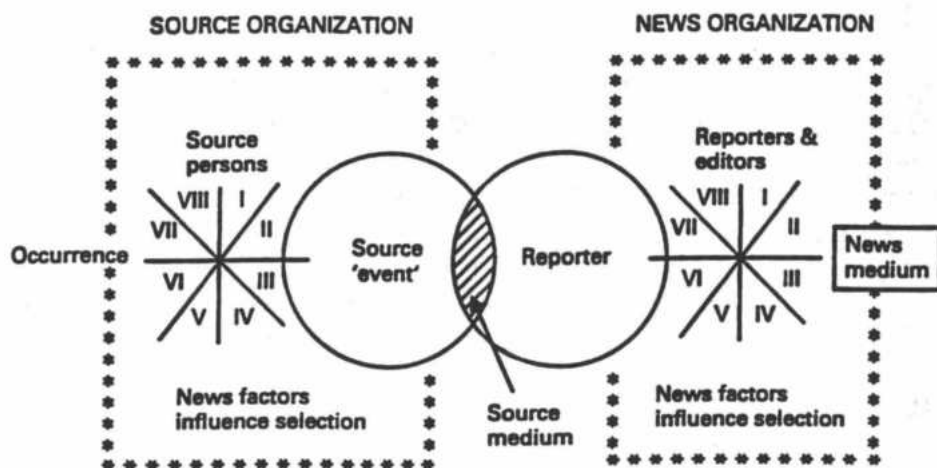
Het is duidelijk dat de macht om als informer toegang tot de media te verkrijgen, de status van de betrokken effector, alsook de controle die beiden in hun mediastrategie en politiek kunnen uitoefenen, een cruciale rol spelen als ontstaansfactoren in het politiek schandaal.

■ HET NIEUWSPROCES IN HET POLITIEK SCHANDAAL

Vooraleer een bepaalde gebeurtenis kan uitgroeien tot een schandaal, dient dus aan een aantal voorwaarden te zijn voldaan. Molotch en Lester (1974: 105) wijzen er op dat selectieve nieuwsbehoeften en sancties vanuit de hoek van machtige promoters het nieuwsproces sterk kunnen beïnvloeden. Nieuws wordt in die zin een doelbewust gedragsproces van promotie en assemblage, waarin controle, status en nieuwsbehoeften een centrale rol spelen.

Ericson et al. (1987) spreken terzake over een 'nieuwsselectie' in sequenties. In hun model treden zowel aan de kant van de nieuwsbron als aan de kant van de mediaorganisatie filters op, die elk op basis van een aantal gehanteerde 'nieuwswaarden' bepaalde gebeurtenissen tot news events willen uitvergroten. In het centrum van het model lopen de nieuwsbehoeften van de bron en de news assembler (de journalist) samen en wordt via een 'bronmedium' informatie uitgewisseld.

Figuur 1: Contexts van nieuwsproductie¹

Dit model is gebaseerd op het theoretisch schema dat Galtung en Ruge (1965:64-90) inzake nieuwswaarden en -selectie uitwerkten. Volgens dit schema heeft een bepaalde gebeurtenis een grotere kans uit te groeien tot een nieuwsgebeuren indien:

- het gebeuren in het tijd- en compositieschema van het medium past;
- het gebeuren duidelijk is;
- het om een intens, onverwacht of zeldzaam gebeuren gaat, met een lage drempelwaarde;
- het gebeuren betekenisvol is binnen de eigen cultuur;
- het gebeuren een bepaalde continuïteit vertoont;
- het gebeuren een negatief karakter heeft;
- het gebeuren een sterke personificatie inhoudt;
- het gebeuren betrekking heeft op zogenaamde elitepersonen of -landen.

Het model van Ericson et al. (1987) vervolledigt dit schema, in de zin dat de nieuwsselectieprocessen die zich buiten de context van de mediaorganisatie afspelen, namelijk bij de bron zelf, eveneens in de analyse van het nieuws-

proces worden opgenomen. De aangehaalde nieuwsfactoren spelen in dit 'two-stage process' (McQuail & Windahl, 1993:177) dus een dubbele rol. Hier komen we verder nog op terug.

Nieuws waarde van het politiek schandaal

Wanneer we de hoger omschreven 'nieuws waarden' toepassen op het politiek schandaal, profileert dit event zich als uitermate 'newsworthy'. Het gebeuren dat aan de basis van het politiek schandaal ligt, is immers intens, onverwacht - zeker voor de betrokkene(n) - en heel betekenisvol binnen een bepaalde cultuur. Bovendien zijn vaak één of meer politieke elitefiguren persoonlijk betrokken, en dan nog wel op een negatieve wijze. Tenslotte lijken de meeste politieke schandalen vrij duurzaam, in de zin dat het hele gebeuren wel even kan 'aanslepen'.

In de eerste paragraaf haalden we aan op welke manier het schandaalfenomeen door sommigen aan het sensatieconcept wordt gekoppeld. We hebben deze associatie willen doorbreken door aan te geven dat sensatie - als journalistieke stijl - niet onlosmakelijk aan bepaalde nieuwsonderwerpen is verbonden en dat bijgevolg het (politiek) schandaal ook op een 'sobere' manier kan worden gebracht.

Dat dit veeleer uitzondering dan regel is, ontgaat ons echter ook niet. De grote nieuws waarde die doorgaans aan het politiek schandaal wordt gehecht, werkt volgens sommige critici een sensationele stijl in de hand. Glynn en Tims (1982:127) formuleerden volgende criteria voor het identificeren van 'sensatie':

- een duidelijke 'overstatement of fact' is aanwezig;
- nadruk op de unieke aspecten van een bepaalde situatie;
- zogenaamde 'bias' in de berichtgeving op basis van waarde-uitspraken;
- associatie met een ander irrelevant onderwerp;
- het verhaal wordt gebracht 'in a frivolous manner'.

De kritiek dat de berichtgeving in politieke schandalen zich veelal op sensatie richt, is niet nieuw (Stephens, 1989:9-10). Ze is echter actueler dan ooit, en kan worden gekoppeld aan het huidige debat omtrent de nieuwe rol van politieke berichtgeving. Een visie in dit debat stelt dat politiek nieuws - onder druk van toenemende concurrentie en commercialisering - tegenwoordig op de eerste plaats een bepaalde marktwaarde moet hebben, in de zin dat het een potentiële bron van sterke tegenstellingen, 'one-liners', beeldspraak en 'verhalen' moet zijn (McQuail, 1994:16; Deltour, 1996:57-58).

Een ander element in de discussie betreft de rol van de zogenaamde 'scoop' of 'primeur'. Deltour (1996:61-64) spreekt in die zin over een toenemende prestatiedruk, waardoor gedegen journalistieke werkmethodes op het spel komen te staan. Het belangrijkste concrete bezwaar dat terzake wordt geopperd, is dat primeurs de juistheid en grondigheid van de berichtgeving in gevaar brengen, en voor het overige enkel de mediastrategie van de nieuwsbron dienen (Van Raemdonck, 1995:23).

Bronnen

Met deze bedenking trekken we de veeleer 'media-centric approach' (McQuail, 1994:3) van Galtung en Ruge open en plaatsen we het politiek schandaal als mediafenomeen in een breder theoretisch onderzoekskader, waarin bronnen als externe machtsfactor een centrale rol krijgen toebedeeld.

In onze omschrijving van het politiek schandaal spraken we met betrekking tot de journalistieke nieuwsbron(nen) bewust van 'derden', vermits tal van informers, doorheen verschillende kanalen en op diverse wijze, aan de basis van dit type schandaal kunnen liggen. Toch kunnen we vormelijk enkele verschillende soorten bronnen onderkennen.

In een verdere uitwerking van het boven beschreven model maken Erison et al. een opdeling tussen zogenaamde 'proactive' en 'active sources' (McQuail & Windahl, 1993:179-180). Proactief is de journalist wanneer hij zelf op zoek gaat naar nieuwsbronnen: telefoongesprekken, archiefdocumenten, informanten van allerlei slag en niet in het minst andere media fungeren hierbij als 'bronmedia' (McQuail, 1994:223). Actieve bronnen daarentegen bieden zichzelf aan en 'bring pressure on the media to pick up occurrences as potential news items' (McQuail & Windahl, 1993:177).

Molotch en Lester onderscheidden het schandaal van andere events op basis van het feit dat een informer - hier opgevat als de journalistieke bron - als promotor optreedt. Promoting zou in deze context kunnen worden gekoppeld aan het 'actieve' bronbegrip van Ericson et al. Het is echter duidelijk dat de pers in tal van (politieke) schandalen ook zelf bronnen aanboort en proactief te werk gaat. In die zin wordt het uiteindelijk nog moeilijk te zeggen wie de eigenlijke promotor van het schandaal is. Sommigen hebben de schandaalberichtgeving, voortvloeiende uit het promoting-werk van de news assembler zelf, onder de specifieke noemer van 'investigative journalism' geplaatst. Verder zullen we aan de hand van de Watergate-case zien dat dit voor heel wat discussie heeft gezorgd.

De 'derden' die we in onze definitie aanhaalden, kunnen niet alleen op verschillende wijze het politiek schandaal 'onthullen', ze lijken ook niet tot een omliggende groep terug te brengen. Molotch en Lester (1974:105-106) geven aan op welke manier een politicus zijn toegang tot de media kan aanwenden om bijvoorbeeld bepaald 'corrupt occurrence work' van een politiek rivaal aan het licht te brengen. Naast politici komen echter ook kabinetsmedewerkers, 'insiders' uit de politieke wereld, andere journalisten en informanten uit het gerechtelijke of misdaadmilieu in aanmerking om als bron in het politiek schandaal te fungeren.

Zoals Molotch en Lester doen vermoeden, gaat de literatuur vooral in op het optreden van politieke actoren als journalistieke bron in politieke schandalen. Een interessante opdeling die we in dit verband kunnen doorvoeren, is die tussen 'formele' en 'informele' bronnen.²

Deltour (1996:64-67) onderscheidt informele van formele bronnen op basis van hun vertrouwelijk en niet-openbaar karakter. Zo kan een politicus naast persconferenties ook allerlei geprivilegeerde informele contacten met journalisten in zijn mediastrategie betrekken. Volgens Deltour en McQuail (1994:23) gaat het hier om een geïnstitutionaliseerde praktijk, die ook door andere informanten uit het politieke en het gerechtelijke milieu wordt aangewend.

Een regelmatig gebruikt middel in deze praktijk is het 'perslek': informatie uit de vertrouwelijke sfeer wordt hierbij in de journalistieke sfeer gebracht, zonder dat deze informatie echter noodzakelijk openbaar wordt gemaakt. Deze informatie-uitwisseling impliceert een welbepaalde ruilverhouding, waardoor de functionele scheiding tussen bron en journalist onder druk kan komen te staan. Gieber en Johnson (1961) spreken in dit verband van 'assimilated source-communicator roles', die een bedreiging vormen voor de onafhankelijkheid van de journalist (McQuail & Windahl, 1993:164). McQuail en Windahl zeggen hieromtrent:

In certain circumstances, authorities are in a very strong position to control access to scarce information with a high news value, and news media become assimilated, by necessity of choice, to official policy. (McQuail & Windahl, 1993:165)

Het behoeft geen uitleg dat dit ook in politieke schandalen het geval kan zijn. Wanneer een politiek schandaal gebaseerd is op informatie die één enkele broninstantie - bijvoorbeeld het gerecht - in handen heeft, wordt het een moeilijke afweging tussen de enorme nieuws- en maatschappelijke waarde van de uitlekkende informatie en het assimilatiegevaar dat men als

journalist loopt. Niet ieder lek fungeert immers als 'veiligheidsventiel van de democratische rechtstaat' (Deltour, 1996:64): heel wat vertrouwelijke informatie dient andere belangen, niet het minst het eigenbelang van diegene die op een systematische manier de media in een georganiseerd (politiek of juridisch) lekkencircuit betreft. Bovendien kunnen er met betrekking tot bepaalde bronnen ook heel wat problemen rijzen: gerechtelijke functionarissen zijn gebonden aan het beroepsgeheim enerzijds, informanten uit het misdaadmilieu zijn soms zelf betrokken in onwettige praktijken anderzijds. Het feit dat het principe van de vrije nieuwsgaring en het bronnengeheim voor de journalist heilig zijn, kan op juridisch vlak voor heel wat wrijvingen zorgen. In die zin wordt de journalist - en dit komt in politieke schandalen het sterkst tot uiting - voortdurend voor een enorme verantwoordelijkheid gesteld.

■ MAATSCHAPPELIJKE FUNCTIE VAN DE MEDIA

Een ander belangrijk element dat dus om de hoek komt kijken, heeft betrekking op de maatschappelijke functie van de media. In de context van politieke schandalen wordt deze functie in de literatuur vertaald naar de rol van de media als 'waakhond van de democratie'. De vraag is hoever de invulling van deze rol gaat, in hoeverre de media zich als een ware 'fourth estate'³ gedragen en aldus - zoals idealiter het geval is - op een onafhankelijke manier leiding geven aan ontwikkelingen of ze zelfs in gang zetten (Jansen, 1987: 79).

De media als waakhond van de democratie

Wanneer we de literatuur (Donohue et al., 1995:115-135; McQuail, 1994: 194-197; Witte, 1991:146-149) overlopen, wordt het kritisch doorlichten van het politiek beleidsproces als één van de belangrijkste maatschappelijke functies van de media omschreven. Geplaatst in het ruimer kader van de normatieve mediatheorieën (Fauconnier, 1992:149), lijkt deze 'waakhondfunctie' zowel uit het vrije pers- als uit het sociale verantwoordelijkheidsmodel voort te vloeien.

Een vrije onafhankelijke pers is in de traditionele liberale visie een van de beste beschermingen tegen het aantasten van de democratie. Vanuit het publieke 'need to know' dat ze vertegenwoordigt, ziet men de pers als een machtige en autonome institutie, die als waakhond vanuit een natuurlijke 'adversary role' (Weaver & Wilhoit, 1986) het politiek-maatschappelijke gebeuren kritisch analyseert, en - indien nodig - machtsmisbruik aan de kaak stelt (McQuail, 1994:195-196).

Eenzelfde concept vinden we terug in de verantwoordelijkheidstheorie, waarin de pers voor de maatschappelijke verantwoordelijkheid wordt gesteld om kritisch en aandachtig op te treden, zeker wanneer bepaalde democratische waarden dreigen te worden geschaad. Hierbij benadrukt men echter ook de journalistieke plicht tot terughoudendheid en zelfcensuur die de pers - waar nodig - moet naleven.

Donohue et al. omschrijven de waakhondfunctie als volgt:

The essential ingredients of the fourth estate watchdog perspective include substantial autonomy for the media, their representation of the interests of the populace rather than the dominant groups, and their independent power to directly and independently challenge those dominant groups. (Donohue et al., 1995:118)

Het 'vierde macht'-concept vloeit dus voort uit de veronderstelling dat de media een agenda-bepalende invloed uitoefenen en in die zin een politieke rol van belang spelen.

'Investigative journalism'

Het beeld van de pers als vierde macht is doorheen de jaren sterk bekritiseerd, maar heeft ook - naar aanleiding van een aantal Amerikaanse politieke schandalen in de jaren '60 en '70 - lange tijd flink furore gemaakt. Deze schandalen hebben volgens velen (Deltour, 1996:70; Donohue et al., 1995: 115; Downie, 1976:7; in Schudson, 1995:142) een stimulans betekend voor wat men 'investigative journalism' is gaan noemen. Het terdege beoefenen van dit soort journalistiek wordt vaak als de ultieme invulling van de waakhondfunctie aanzien (Burgelman, 1987:39-41; Claessens & Cuppens, 1993: 6-7).

Wanneer we de Angelsaksische literatuur terzake raadplegen, vinden we bij Ullmann en Honeyman (1983) deze omschrijving terug:

It is the reporting, through one's work product and initiative, matters of importance which some persons or organisations wish to keep secret. The three basic elements are that the investigation be the work of the reporter, not a report of an investigation made by somebody else; that the subject of the story involves something of reasonable importance to the reader or viewer; and the others are attempting to hide these matters from the public. (gecit. in Northmore, 1994:320)

Deze brede definitie omvat voor ons een aantal belangrijke punten. Eerst en vooral wordt er gesteld dat de journalist in zijn onderzoek alleen en op eigen initiatief te werk gaat en eigen elementen aanbrengt. Ten tweede dient de journalistieke taak kritisch en maatschappelijk relevant te zijn. Ten derde veronderstelt de waakhondfunctie ook het naar buiten brengen van zaken die 'anderen' trachten te verbergen.

Het valt ons op dat deze definitie als het ware op het lijf geschreven is van de gevoerde 'onthullingsjournalistiek' in de Watergate-zaak. Dit is niet verwonderlijk. Voor velen lijkt de in deze zaak door Woodward en Bernstein bedreven journalistiek symbool te staan voor een bepaalde journalistieke en politieke cultuur. In hun bestseller *All the President's Men* (1974) leggen de twee journalisten uit hoe zij in hun onderzoek en journalistiek werk de inbraak in het Democratische Watergate-complex in 1972 hebben kunnen reconstrueren en koppelen aan bepaalde geheime illegale financiële praktijken en inbraakopdrachten binnen het Republikeinse Committee to Re-elect the President. De Watergate-zaak kostte Nixon uiteindelijk het presidentschap. Woodward en Bernstein benadrukken dat de vrije pers in deze zaak haar maatschappelijke plicht van waakhond ten volle heeft vervuld.

■ DE CASE VAN WATERGATE

Bepaalde kritische auteurs in de VS hebben deze visie in vraag gesteld. Zo stelt Epstein (1975:19-32) dat de pers zich doorheen de mytische figuren van Woodward en Bernstein een te grote rol heeft toebedacht in het hele onderzoek. Een zelfstandig en onafhankelijk onderzoek was volgens Epstein niet aanwezig. Eenzelfde analyse vinden we bij Schudson (1992:28-33; 1995:142-165), die twintig jaar na de feiten de thesis van Epstein bevestigt. Watergate zou volgens deze auteur doorheen de jaren zijn uitgegroeid tot een van de centrale mythes van de Amerikaanse journalistiek.

Eerst en vooral wordt volgens Schudson (1992:28-30) de rol die de media in het schandaal zelf hebben gespeeld, zwaar overschat. De auteur tracht de mythe op drie niveaus te ontcrachten:

1. Enkel Woodward en Bernstein en *The Washington Post* brachten het Watergate-verhaal; het was dus niet de 'pers' in zijn geheel die als sociale institutie zijn maatschappelijke plicht als 'waakhond van de democratie' vervulde.
2. Het was niet *The Washington Post* die op zijn eentje het hele schandaal uitspitte: zonder de hulp van het F.B.I., de lekken uit het Witte Huis en

de hoorzittingen in het Congres zou het verhaal en het journalistieke onderzoek nooit zo'n vaart en afloop hebben gekend. Volgens Epstein (1975:20-21) wordt het belang van deze elementen door Woodward en Bernstein (1974) systematisch genegeerd. Schudson (1992:29) gaat hiermee volledig akkoord.

3. Volgens Schudson is het tevens sterk de vraag of de bedoelingen van Woodward en Bernstein zo zuiver waren als voorgesteld. Het was veel meer de verachting van Nixons agressieve mediapolitiek die de krant zou hebben aangezet door te bijten.⁴

Ten tweede was Watergate volgens Schudson (1992:30-33) ook de aanleiding voor een ware mythologisering van wat dit politiek schandaal zou hebben betekend voor de Amerikaanse pers. Watergate zou tot een machtige en meer agressieve pers hebben geleid. Het Witte Huis en de pers zouden gedurende jaren op voet van oorlog hebben geleefd. Onthullingsjournalistiek zou een ware vlucht hebben gekend, evenals de interesse onder jongeren voor het journalistieke vak en de studie van communicatiewetenschappen.

Schudson stelt het algemeen geloof in deze opvattingen in vraag. De stijging van het aantal investigative reporters en de beroepsinteresse onder jongeren werd reeds half de jaren '60 ingezet, en was vooral het gevolg van het algemeen misnoegen naar aanleiding van de moord op Kennedy en de Viëtnamoorlog. Beide fenomenen zouden tevens begin jaren '80 aan belang ingeboet hebben.

De relaties tussen het Witte Huis en de pers leken volgens Schudson na Watergate inderdaad bekoeld, maar veeleer uit commerciële overwegingen van een deel van de pers. Heel wat journalisten voelden zich immers gepasseerd door Woodward en Bernstein, en besloten daarop zich ook maar als agressieve onthullingsjournalisten te gaan profileren. Schudson stelt:

What Watergate may have produced in the White House press conference was a public relations need for journalists to appear adversarial rather than a motivational drive to actually be adversarial. (Schudson, 1992:30-31)

De mythe van Watergate werd volgens de auteur voorts versterkt door allerlei publicaties rond de zaak, waarin Woodward en Bernstein als 'American heroes' worden opgehemeld. *All the President's Men* (1974) en niet het minst de verfilmde versie van Alan Pakula uit 1976, zou deze mythische glorifiëring nog het meest in de hand hebben gewerkt.

Volgens Schudson (1992:32) is het niet verwonderlijk dat de institutionalisering van deze mythe vooral de pers en het politiek systeem ten goede is

gekomen. Het beeld van de pers als onafhankelijk machtscentrum maakte het de politici mogelijk zich als slachtoffer en 'underdog' op te stellen; journalisten daarentegen konden zich ten aanzien van het publiek het imago van 'koene witte ridder' en maatschappelijk geweten aanmeten, klaar om de belangen van de bevolking en van de democratie te verdedigen. Schudson merkt op dat hierdoor de ware aard van de pers en haar al bij al comfortabele relatie met deze machtscentra verdoezeld is geworden.

We zien dus dat het klassieke verhaal achter de traditie van de onthullingsjournalistiek en de definitie die er doorgaans aan wordt gegeven, met een korrel zout moet worden genomen. Er worden heel wat vragen gesteld bij het onafhankelijke karakter en de nobele bedoelingen van de doorsnee investigatieve reporter.

Sommigen schrijven de politieke journalist in het algemeen en de investigatieve reporter in het bijzonder nog een andere rol toe. Zo leveren Donohue et al. (1995:115-132) een 'guard dog' - perspectief, waarin de media niet langer optreden als schildwacht van de gehele gemeenschap, maar slechts van enkele maatschappelijke groepen die voldoende macht en invloed hebben om hun eigen veiligheidssystemen op te bouwen. Op die manier maakt de media-institutie deel uit van een machtsoligarchie, en vervult ze haar controlerende rol in functie van de belangen van deze oligarchie. Onthullingsjournalistiek en het blootleggen van politieke schandalen heeft dan vooreerst een politiek-functionele betekenis, en kadert niet in een nobele democratische bekommernis of verontwaardiging.⁵

■ POLITIEKE SCHANDAALBERICHTGEVING

We stuiten in de literatuur dus op heel wat kritiek en scepsis, zeker wat betreft de rol van onafhankelijke 'vierde macht' die sommigen de pers toedichten. De historische analyse van het Watergate-schandaal plaatst tevens vraagtekens bij de traditionele wetenschappelijke omschrijving van het begrip 'onthullingsjournalistiek' en het gebruik van deze term in de context van politieke schandalen. Wanneer we het fenomeen van de 'onthullingsjournalistiek' naast de praktijk van de zogenaamde 'politieke schandaalberichtgeving' plaatsen, lijken deze twee termen - op basis van wat boven al gesteld werd in verband met politieke schandalen - op het eerste gezicht echter niet erg te verschillen.

Politieke schandalen lijken immers het uitgelezen terrein voor investigatieve reporters - de door ons geleverde definitie past goed in het concept van Ull-

mann en Honeyman - en in die zin kan het onthullende element zowel in de berichtgeving in politieke schandalen als in de praktijk van 'investigative journalism' worden teruggevonden.⁶

Zoals hierboven echter nadrukkelijk werd gesteld, veronderstelt deze vorm van journalistiek een eigengereid projectmatig onderzoek. Dit impliceert dus niet alleen het proactief aanwenden van veeleer informele bronnen, maar ook zelfstandig uitspittingswerk, onafhankelijk van door andere (officiële) instanties geleverd onderzoek.

Hier lijkt het schoentje te knellen. Eerder openden we al de waaier aan informers die aan de oorsprong van een politiek schandaal kan liggen. Politici, informanten, maar ook officieel gerechtelijk onderzoek kan de basis vormen voor het uitlekken van 'onthullende' informatie. In die zin gaat de meeste politieke schandaalberichtgeving aan een primordiale eis van 'investigative journalism' - het onafhankelijk onderzoekend optreden van de journalist - voorbij.⁷

Dit vormen volgens ons belangrijke redenen om te pleiten voor een voorzichtig gebruik van de term 'onthullingsjournalistiek'. In het kader van de analyse van politieke schandalen lijkt het ons beter te spreken van het meer neutrale 'politieke schandaalberichtgeving'. Hiermee willen we echter geen afbreuk doen aan de theoretische waarde van de term 'onthullingsjournalistiek'. Inzake de politieke schandaalberichtgeving waarbij het onthullende element volledig op een zelfstandig onafhankelijk journalistiek onderzoek is gebaseerd, behoudt het zeker zijn verklarende kracht.

■ VAN THEORIE NAAR ONDERZOEK

Als theoretische bijdrage is dit artikel noodzakelijk vrij abstract. Het is dus zeker aangewezen om op basis van het verworven theoretisch inzicht een aantal aanbevelingen voor verder empirisch onderzoek te doen. In de huidige stand van de communicatiewetenschap is dit immers broodnodig. Het verdient ook geen betoog dat de situatie in België op dit vlak een meer dan uitnodigend uitgangspunt vormt. De ontelbare politieke schandalen van de afgelopen jaren, gesitueerd in de context van de delicate driehoeksverhouding tussen media, politiek en gerecht, heeft in dit land al menig journalist en criticus in de pen doen kruipen, maar heeft tot nu toe nog maar weinig wetenschappelijk inzicht opgeleverd.

In het wetenschappelijk onderzoek lijken ons meerdere pistes interessant. Wat betreft de relatie bron-communicator, behoort een veldonderzoek in de

journalistieke, politieke en gerechtelijke wereld tot de mogelijkheden. Dit type onderzoek zou eveneens meer licht kunnen werpen op de werking en de impact van het politiek schandaal, alsook op de rol van de media in het schandaal. Daarnaast verdient volgens ons de invloed van de niet te ontkennen veranderingen in de mediasector op de berichtgeving over politieke schandalen aandacht. In dit verband verwijzen we naar de toenemende concentratie en commercialisering in de mediasector. Voortgaand op het media-centrisch onderzoeksperspectief, zou men kunnen nagaan welke rol bepaalde routines, nieuwswaarden en externe en interne drukmechanismes spelen en welke plaats de journalistieke ethiek in het politieke schandaal heeft.

Met betrekking tot het voorlaatste punt wijzen we op het historisch belang van de Watergate-zaak en haar wetenschappelijke analyse. Deze analyse noopt ons tot voorzichtigheid en nuancering wat betreft uitspraken over de mate van onafhankelijkheid die de media in politieke schandalen genieten. Deze houding lijkt ons onontbeerlijk, zeker als we ons rekenschap geven van de volgende stelling van De Fleur en Ball-Rokeach (1989):

... the more an audience is reliant on the mass media for information and the more a society is in a state of crisis or instability, (...) the more power the media are likely to have (or be credited with). (gecit. in McQuail, 1994:80)

Het publiek dient als andere belangrijke actor in het communicatieproces dus ook zeker aan bod te worden gelaten. Zo zou een publieksonderzoek ons meer kunnen vertellen over het publiek effect van politieke schandalen, waarbij de analyse van de beeldvorming van politici en de perceptie van het juridisch 'vermoeden van onschuld' heel interessante resultaten zou kunnen opleveren.

Inhoudelijk pleiten we voor een kwalitatieve aanpak, waarin bijvoorbeeld een analyse van de politieke oriëntatie, de objectiviteit en het sensatiegehalte (Glynn & Tims, 1982) van politieke schandaalberichtgeving het uitgangspunt vormen.

We hebben ons in dit artikel noodgedwongen beperkt tot een analyse van de rol die de media in politieke schandalen kunnen spelen. Er valt echter ook heel wat te zeggen over de rol van het politieke bedrijf en het gerecht en haar specifieke verhouding met de media. In dat opzicht vereist de analyse van politieke schandalen een multidisciplinaire aanpak, waarin ook elementen uit de politieke wetenschap en het recht worden betrokken. In dit opzicht dient men in de specifieke context van politieke schandalen stil te staan bij de rol van politieke mediastrategieën, crisismanagement, 'image-building'

en het toenemend belang van persvoorlichting vanuit het gerechtelijk en politieel bestel.

NOTEN

- 1 Weergave van het model, zoals aangepast door McQuail en Windahl (1993: 178).
- 2 Deze opdeling vinden we niet alleen terug bij Deltour (1996), maar ook bij Gieber en Johnson (1961) in McQuail en Windahl (1993:162-165).
- 3 Deze uitdrukking stamt uit de negentiende-eeuwse Angelsaksische politieke cultuur, waar de pers traditioneel gold als een 'vierde macht' in het Parlement, naast de wereldlijke en geestelijke Lords en het Lagerhuis (Deltour, 1996:74; Donohue et al., 1995:118).
- 4 Nixon heeft op verschillende momenten stevig in de knoop gelegen met de pers: eind jaren '60 naar aanleiding van de algemene kritiek aan het adres van de overheid inzake haar optreden tijdens de studentenrellen; in 1971 in het bijzonder met The New York Times en The Washington Post naar aanleiding van de publicatie van de beruchte Pentagon Papers en de daaropvolgende rechtszaak (Krieghbaum, 1972:24-44).
- 5 Een analoge redenering vinden we terug bij Jansen (1987:157).
- 6 Hierbij beweren we zeker niet dat enkel politieke schandalen in onthullingsjournalistiek aan bod komen: investigative reporters kunnen ook een waaier aan andere maatschappelijk relevante items uitspitten, die buiten het spectrum van het politiek bedrijf vallen.
- 7 In het Nederlands taalgebied spreekt men dan ook liever over 'onthullingsjournalistiek', wat voorzichtiger klinkt dan de term 'onderzoeksjournalistiek', die een letterlijke vertaling van het hierboven gedefinieerde concept inhoudt.

LITERATUURLIJST

- Burgelman, J.C. (1987) 'Onthullingsjournalistiek en Politieke Cultuur in België', *Communicatie: Tijdschrift voor Massamedia en Cultuur*, 17(1): 39-41.
- Claessens, S. & Cuppens, H. (1993) 'De Waakhonden Breken uit', *Mediagids Actueel*, 3(7): 6-7.
- Deltour, P. (1996) *Man Bijt Hond: Over Pers, Politiek en Gerecht*. Antwerpen: Icarus.
- Donohue, G.A. et al. (1995) 'A Guard Dog Perspective on the Role of Media', *Journal of Communication*, 45(2): 115-132.
- Downie, L. (1976) *The New Muckrakers*. Washington D.C.: The New Republic Book Company.
- Epstein, E.J. (1975) *Between Fact and Fiction: The Problem of Journalism*. New York: Vintage Books.
- Fauconnier, G. (1992) *Mens en Media*. Leuven: Garant.

- Galtung, J. & Ruge, M.H. (1965) 'The Structure of Foreign News', *Journal of Peace Research*, 2: 64-90.
- Glynn, C.J. & Tims, A.R. (1982) 'Sensationalism in Science Issues: A Case Study', *Journalism Quarterly*, 59(1): 126-131.
- Jansen, C.H. (1987) *Politiek en Dagbladjournalistiek*. Muidenberg: Couthino.
- Krieghbaum, H. (1972) *Pressures on the Press*. New York: Thomas Y. Crowell Company.
- McQuail, D. (1994) *Mass Communication Theory: An Introduction*. London: Sage.
- McQuail, D. & Windahl, S. (1993) *Communication Models*. London: Longman.
- Molotch, H. & Lester, M. (1974) 'News as Purposive Behaviour: On the Strategic Use of Routine Events, Accidents and Scandals', *American Sociological Review*, 39(1): 101-112.
- Nordin, K.D. (1979) 'The Entertaining Press', *Communication Research*, 6(3): 295-320.
- Northmore, D. (1994) 'Probe Shock: Investigative Journalism', pp. 319-336 in R. Keeble et al. (eds.) *The Newspapers Handbook*. London: Routledge.
- Ross, S. (1988) *Fall From Grace*. New York: Ballantine Books.
- Schudson, M. (1992) 'Watergate: A Study in Mythology', *Columbia Journalism Review*, 31(1): 28-33.
- Schudson, M. (1995) *The Power of News*. Cambridge: Harvard University Press.
- Stephens, M. (1989) *Geschiedenis van het Nieuws: Van Tamtam tot Satelliet*. Utrecht: Het Spectrum.
- Stevens, J.D. (1991) *Sensationalism in the NY Press*. New York: Columbia University Press.
- Tannenbaum, P.H. & Lynch, M.D. (1960) 'Sensationalism and its Measurement', *Journalism Quarterly*, 37(3): 381-392.
- Tumber, H. (1993) 'Selling Scandal', *Media, Culture and Society*, 15(3): 345-361.
- Van Raemdonck, O. (1995) 'Het Zelfbeeld van de Vlaamse Politieke Journalist', *Communicatie: Tijdschrift voor Massamedia en Cultuur*, 24(4):15-30.
- Witte, E. (1991) *Media en Politiek: Een Inleiding tot de Literatuur*. Brussel: VUBPress.
- Woodward, B. & Bernstein, C. (1974) *All the President's Men*. New York: Simon and Schuster.

AUTEUR

Jo Snoeckx is licentiaat in de Communicatiewetenschappen, K.U.Leuven.

Dit artikel is gebaseerd op zijn eindverhandeling *Politieke schandaalberichtgeving in de Vlaamse pers: een inhoudsanalyse van de berichtgeving over Willy Claes in vier Vlaamse kranten*, september 1997.

Boekbesprekingen

R. FIDLER,
**Mediamorphosis:
Understanding new media.**
London, Pine Forge Press, 1997, 302 blz.

Welke weg de nieuwe media zullen inslaan, is een actueel en veel besproken onderwerp. Vele auteurs schetsen vanuit erg uiteenlopende perspectieven een beeld van welke inhoud de nieuwe media zullen bieden, hoe die zal worden geproduceerd en in welke vorm ze het publiek zal bereiken. Fidler benadert de meest dominante toekomstvisies vanuit zijn rijke achtergrond als journalist, wetenschapper en technicus. Al snel blijkt dat vele visies zijn kritische blik niet kunnen doorstaan. Fidler zelf baseert zijn sterk ontwikkelde visie over de toekomstige media op het continue proces van mediavernieuwing dat hoofdzakelijk door technologische vernieuwing is gedreven. De analoge technologie zorgde al voor de opsplitsing van de communicatieprocessen in de drie grote domeinen: het interpersoonlijke domein, het broadcast domein en het document domein. De digitale technologie leidt op zijn beurt tot een vervaging van de grenzen tussen media. De nieuwe media combineren elementen uit de verschillende domeinen. *Mediamorphosis* schetst de gevolgen van deze evolutie voor elk mediadomein op basis van theoretische én praktische argumenten. Zowel economische, inhoudelijke, sociale als technische aspecten komen aan bod. Om te besluiten stelt Fidler de belangrijke vraag of we op weg zijn naar een vierde mediadomein. Het antwoord blijft hij ons voorlopig verschuldigd. *Mediamorphosis* is ongetwijfeld verplichte literatuur voor iedereen die de impact van de nieuwe media op het huidige mediabestel volledig wil inschatten.

P.P.

L. SPIGEL & M. CURTIN,
The revolution wasn't televised: sixties television and social conflict.
London, Routledge, 1997, 361 blz.

De jaren '60 staan geboekstaafd als de gouden periode van de Amerikaanse televisie. Het massamedium werd echt zeer populair en het kreeg een zodanige politieke en economische macht dat het zowel de geschiedenis begeleidde, als verbeeldde en beïnvloedde. Televisiemakers waren zich nauwelijks bewust van de intense manier waarop zij politieke, raciale en andere sociale conflicten toonden en filterden. *The revolution wasn't televised* belicht deze dubbelzinnige maatschappelijke rol op een schitterende en overtuigende wijze. Deze polyvalente reader bevat 16 bijdragen (o.a. van Boddy, Turow, Newcomb en Pearson) waarin telkens op een zeer concrete wijze de verbeelding van een sociaal conflict wordt uitgebeeld. Hierbij gaat de aandacht veelal naar populaire entertainmentprogramma's zoals 'Gunsmoke', 'Dr Kildare' of 'The Untouchables'. Vooral zeer verheugend is dat de reader in zijn geheel niet blijft steken in een tekstuele benadering, maar op een kritische wijze ook economische, beleids- en industriële vraagstukken bij de analyse betreft. Keerzijde van deze aanbevelenswaardige bundel is wel dat haast niets gezegd wordt over de belangrijke rol van de publieke omroep of de rol van de sociaal-realistische bewegingen zoals die vooral in de documentaire tot ontwikkeling zouden komen.

D.B.

Abstracts

Television in Portugal: A Difficult Transition From Fascism to Liberalism

Tomas Coppens

This article describes the unique television landscape in Portugal. Television started as a state-controlled instrument of power during the fascist years (1926-1974). The process of deregulation in the nineties led to a highly competitive environment, in which public and commercial broadcasters fight each other over advertisers and viewers, mainly through imported programmes. The public broadcaster RTP is struggling with its dependence from the government and its role as a public service. The commercial broadcasters, especially TVI, have to deal with a limited advertising market. And the regulatory body lacks real power to intervene. The future of Portuguese television is, therefore, very uncertain.

Key words: television, Portugal, deregulation, commercialisation, competition

The Influence of Family Communication Patterns on Media Use: A Study of 10 and 11 Year Olds

Jan Van den Bulck and Bea Van den Bergh

This article examines which kinds of parental guidance accompany children's media use. Three patterns, which previous research identified, influence not only tv viewing, but also the reading of books and comic books and computer game play. Gender proved to be an important variable both at the level of children and of parents. Differences in guidance behaviour exist between fathers and mothers and effects differ for boys and girls. Use of one medium does not automatically lead to a reduction in the use of another medium, but parental restriction of use may lead to an increase in the use of another medium. This study only found evidence of an effect of guidance of media use on the media consumption of girls, even though boys and girls reported similar levels of perceived parental guidance.

The respondents were 519 10 and 11 year old Flemish schoolchildren.

Key words: media use, parental guidance, children and media, family communication patterns

Media Coverage of Political Scandals: A Theoretical Approach

Jo Snoeckx

This article pleads for more attention in the field of communication studies for the working and the role of political scandals, whether it be in a theoretical or empirical way. Political scandals are being analyzed and defined, starting from the classic framework of news selection theory. It is concluded that political scandals generate an enormous public field of tension, that – together with their high newsworthiness – put a great responsibility on the media. For example, the analysis of the historic Watergate case raises significant questions about the role of the media in political scandals and stresses the crucial importance of the relationship source-communicator as a *raison d'être* of political scandals. Based on this analysis, this article intends to provide a framework for further applied research in the field of political scandals. In this respect, several possible trajectories are indicated.

Key words: political scandal, process of news selection, news sources, the public watchdog role of the media, Watergate

Communicatie is een wetenschappelijk tijdschrift dat bijdragen publiceert over alle vormen, niveaus en aspecten van de menselijke communicatie, benaderd vanuit een diversiteit aan theoretische en methodologische invalshoeken. *Communicatie* neemt, hetzij onder de vorm van een artikel (10 à 15 blz.) of als een kort verslag (3 à 5 blz.), theoretische bijdragen, verslagen van empirisch onderzoek, en literatuurreviews op. Verder is er een rubriek met korte boekbesprekingen en een rubriek 'Standpunten', waarin gereflecteerd of gepolemiseerd kan worden over actuele feiten en problemen uit de wereld van de communicatie.

Manuscripten die als artikel worden ingezonden, worden aan een dubbel-blinde beoordelingsprocedure onderworpen en dienen, in het Nederlands en het Engels, vergezeld te zijn van een samenvatting (max. 10 lijnen) en drie à vijf sleutelbegrippen.

Manuscripten dienen het redactiesecretariaat te bereiken zowel in geprinte vorm als op diskette in WordPerfect 5.1 of Word for Windows 6.0.

Het manuscript dient op een redelijke manier gestructureerd te worden in onderdelen, die niet genummerd worden, maar wel van tussentitels worden voorzien. Citaten dienen aangeduid te worden met enkele aanhalingstekens, citaten in citaten met dubbele. Langere citaten worden opgenomen zonder aanhalingstekens en dienen van de rest van de tekst geïsoleerd te worden door middel van tussenwit. Voetnoten worden doorgenummerd en achteraan de tekst samengebracht onder de titel NOTEN. Tabellen en grafieken worden genummerd en krijgen een korte titel. Grafieken, figuren, modellen en andere illustraties (b.v. foto's) moeten fotografisch overgenomen kunnen worden.

Geciteerde auteurs en hun werk worden in de tekst als volgt opgenomen: Langer (1981:365) stelt dat ...; of: ... zoals door verschillende auteurs wordt opgemerkt (Connel & Curti, 1985:106; Altheide & Snow, 1991:46-47). De letters a, b, c ... worden gebruikt om de verschillende werken aan te duiden die eenzelfde auteur gedurende hetzelfde jaar heeft gepubliceerd, b.v. (Fiske, 1992a, 1992b). Gebruik 'et al.' wanneer een werk geciteerd wordt van meer dan twee auteurs, b.v. Leiss et al. (1990).

Alle geciteerde werken dienen achteraan, na de noten en onder de titel LITERATUURLIJST, alfabetisch gerangschikt te worden, waarbij bij boeken, indien nodig, het volume en bij tijdschriftartikels de jaargang en tussen haakjes het nummer van het tijdschrift worden vermeld:

Altheide, D.L. & Snow, R.P. (1991) *Media Worlds in the Postjournalism Era*. New York: Aldine de Gruyter.

Fiske, J. (1992a) 'British Cultural Studies and Television', pp. 284-326 in R.C. Allen (ed.) *Channels of Discourse, Reassembled*. 2nd ed. Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press.

Fiske, J. (1992b) 'Cultural Studies and the Culture of Everyday Life', pp. 154-173 in L. Grossberg, C. Nelson & P. Treichler (eds.) *Cultural Studies*. New York & London: Routledge.

Langer, J. (1981) 'Television's Personality System', *Media, Culture and Society*, 3(4): 351-365.